

Київський університет імені Бориса Грінченка

РУДЮК ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

УДК 811.161.2'35:378.016]:373.3.011.3–051:005.336.2

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ 10-11 КЛАСІВ ЗАКЛАДІВ
ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ (ПРОФІЛЬНИЙ РІВЕНЬ)
У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЛЕКСИКОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(НА МАТЕРІАЛІ РОДИННОЇ ЛЕКСИКИ)**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор, дійсний член академії педагогічних наук НАПН України
Мацько Любов Іванівна,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри стилістики української мови.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Горошкіна Олена Миколаївна,
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
завідувачка відділу навчання української мови і літератури;

доктор педагогічних наук, професор,
Луцан Надія Іванівна,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
завідувач кафедри фахових методик і технологій початкової освіти;

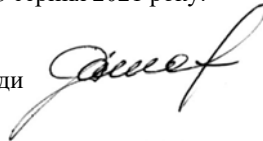
доктор педагогічних наук, доцент, декан історико-філологічного факультету
Груба Таміла Леонідівна,
Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука,
професор кафедри української мови та літератури.

Захист відбудеться 29 вересня 2021 року о 10 годині 30 хвилин на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13–Б.

Автореферат розіслано 26 серпня 2021 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Р. С. Дружененко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інтенсивні соціально-економічні перетворення, процеси глобалізації й інтеграції в міжнародному просторі, реформи в системі національної освіти, динамічний розвиток високих технологій зумовлюють оновлення змісту мовної освіти з проєкцією на ефективну соціалізацію юної особистості, здатної адаптуватися до швидко змінюваних умов життєдіяльності в інформаційному суспільстві, а також зі сформованою системою цінностей та життєвих пріоритетів. Приведення у відповідність змісту мовної освіти до нових запитів і потреб технологізованого суспільства закономірно передбачає пошук оптимальних шляхів і методичних ресурсів, розроблення методологічних засад формування предметної та ключових компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти, стратегія розвитку яких чітко виписана в законодавчих та нормативних документах (Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 років, Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти, чинна навчальна програма з української мови для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень).

В умовах реформування шкільної системи освіти проблема формування ключових компетентностей учнів загальної середньої освіти в процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) набуває виняткової актуальності в контексті оптимізації змісту навчання в класах профільного рівня, оскільки через виражальні й ресурсні можливості лексики української мови, родинної зокрема, в здобувачів освіти формуються мовні, мовленнєві, комунікативні вміння й навички, світоглядні позиції, правила спілкування, міжособистісної взаємодії на засадах рівноправного партнерства. Доповнення змісту мовної освіти в старших класах (профільного рівня) відомостями про родинну лексику, про особливості матеріальної й духовної культури української сім'ї, культ батька й матері сприяє формуванню в старшокласника етнопсихологічної самобутності й інтелектуальної самодостатності, комплексного розуміння сутності процесу сімейного та родинного життя й власної ролі в ньому. Сучасна система освіти покликана виховувати родинність як життєво важливу самоцінність, що передбачає навчання й виховання низки особистісних якостей і знань, як-от: емпатії, відповідальності, толерантності, поваги до старших; норм поведінки та моралі, навичок орієнтування у складних сімейних ситуаціях, які взаємопов'язані з вивченням значення досліджуваних одиниць, розумінням витоків давніх традицій і вірувань, звичаїв і обрядів предків, їхнього смислового та символічного навантаження. Життя й діяльність, навчання й виховання сучасного індивіда постійно перебувають у полі зору філософів (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Огнев'юк, М. Романенко, П. Саух, С. Черепанова та ін.); психологів та психолінгвістів (М. Бахтін, І. Бех, Л. Виготський, О. Власова,

І. Гальперін, О. Затворнюк, Л. Засекіна, І. Зимня, М. Жинкін, Є. Калмикова, Я. Коломінський, Г. Костюк, О. Леонтєв, О. Луція, С. Максименко, М. Папуча, О. Селіванова, В. Семиченко, І. Синиця, В. Сластьонін, Н. Талізїна та ін.); лінгвістів (Ф. Бацевич, К. Городенська, А. Загнітко, С. Єрмоленко, Є. Карпіловська, Л. Кислюк, Т. Космеда, М. Кочерган, Л. Лисиченко, Л. Мацько, М. Плющ, М. Степаненко, Л. Струганець, О. Стишов, А. Уфінцева та ін.); дидактів (А. Алексюк, Н. Бібік, С. Гончаренко, І. Дичківська, Д. Захарчук, А. Кузьмінський, О. Лук'яненко, Л. Любчак, В. Омеляненко, О. Пехота, П. Підкасистий, О. Пометун, О. Савченко, Г. Селевко, А. Хуторської та ін.).

Свідоме ставлення старшокласників як носіїв мови до власної вербальної комунікації, до комунікації з членами сім'ї, уміння аналізувати причини конфліктів або невдач у спілкуванні сприяють гармонізації міжособистісних взаємин в особистісному, сімейному й майбутньому професійному житті. Навчання родинної лексики в її функційному діапазоні на уроках української мови в старших класах профільного рівня є одним із дієвих шляхів пошуку комунікативно-діяльнісних сил, спрямованих на зближення різновікових членів родини, виховання взаємоповаги, взаєморозуміння та взаємопідтримки. Проблеми навчання лексикології в закладах загальної середньої освіти стали предметом дослідження Н. Бондаренко, М. Варварук, Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Греб, Т. Грубої, О. Караман, С. Карамана, Л. Кожуховської, Н. Луцан, Л. Мацько, А. Нікітіної, В. Новосолової, С. Омельчука, Н. Остапенко, М. Пентиліюк, Л. Попової, О. Семенов, Т. Симоненко, В. Тихоші та ін. Упродовж останнього десятиріччя науковці активно розробляють проблеми засвоєння учнями синонімічного багатства української мови, лексичного значення слова, залежності значення слова від контексту, збагачення словникового запасу учнів, співвідношення власне української та іншомовної лексики в мовленні учнів, виправданих і небажаних запозичень, запобігання помилок у вживанні паронімів тощо.

Сучасні українські лінгводидакти активно працюють над розробленням програм, підручників, посібників, лексикографічних видань, електронних навчальних ресурсів з української мови для учнів закладів загальної середньої освіти (З. Бакум, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Голуб, О. Горошкіна, М. Греб, В. Загороднова, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, І. Кучеренко, О. Кучерук, Л. Мамчур, А. Нікітіна, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентиліюк, Л. Попова, Т. Симоненко та ін.). Сегментарно проблему досліджено в межах кандидатських дисертацій Н. Голуб («Збагачення словникового запасу учнів власне українською лексикою»); В. Тихоші («Збагачення словникового запасу учнів»), А. Нікітіної («Лексико-стилістичний аналіз на уроках української мови в 5-7 класах»), Г. Строганової («Функціонально-семантичний підхід до навчання лексики української мови учнів 5-7 класів на уроках мовленнєвого розвитку»), Г. Ткачук («Збагачення мовлення студентів педагогічного училища експресивною лексикою як засіб його увиразнення») та докторських дисертацій М. Греб («Теоретичні засади навчання лексикології і фразеології майбутніх учителів початкових класів»), Н. Сіранчук («Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови»).

Водночас, як підтверджує аналіз лінгводидактичних студій, теоретико-експериментальних дисертаційних праць, на сьогодні недостатньо дослідженою залишається проблема формування ключових компетентностей учнів старших класів (профільний рівень) на матеріалі родинної лексики української мови.

Аналіз і синтез теоретичних здобутків з психології, психолінгвістики, лінгвістики, педагогіки, лінгводидактики в контексті досліджуваної проблеми, осмислення змісту реформ та стратегічних завдань мовної освіти в закладах загальної середньої освіти (профільний рівень), її актуальність підтвердили об'єктивну необхідність розв'язання *суперечностей* між:

– запитом суспільства на свідомого користувача державної мови для ефективної міжособистісної взаємодії в мікро- й макросоціумах та відсутністю в українській лінгводидактиці методики формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови на матеріалі родинної лексики;

– гостротою тенденцій, виокремлених науковцями різних галузей, про втрату зв'язку між поколіннями українських родин, їхніх звичаїв і традицій, ціннісних здобутків роду та необхідністю пошуку дієвих навчально-виховних ресурсів в українськомовній освіті юних громадян для формування в них стійкої мотивації до засвоєння й широкого використання в мовній комунікації активного пласту родинної лексики, норм і правил толерантної взаємодії з різновіковими членами сім'ї, родини, а також оволодіння навичками коригування комунікативної діяльності в сучасному соціумі;

– реалізацією стратегічних освітніх завдань Нової української школи та необхідністю оновлення змісту навчально-методичного супроводу з української мови в 10-11 класах закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) з урахуванням вимог компетентнісної парадигми та соціально-економічних й геополітичних викликів.

Актуальність проблеми, недостатня її розробленість в українській лінгводидактиці, окреслені суперечності й зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Теоретико-методичні засади формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація відповідає науковій проблематиці досліджень кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 3 від 06.11.2019 р.). Тему дисертаційної роботи «Навчання родинної лексики української мови на засадах комунікативно-діяльнісного підходу» затверджено Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 5 від 27 листопада 2019 р.) та уточнено на засіданні кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова у формулюванні «Теоретико-методичні засади формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної

середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики)» (протокол №16 від 09.06.2021 р.).

Об'єкт дослідження – формування ключових компетентностей у процесі навчання учнів 10-11 класів профільного рівня лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики).

Предмет дослідження – підходи, принципи, методи, прийоми, засоби формування ключових компетентностей у процесі навчання старшокласників закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики).

Мета роботи – обґрунтувати теоретико-методичні засади методики формування ключових компетентностей у процесі навчання учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики).

Для досягнення мети дослідження передбачено розв'язання таких **завдань**:

1. Дослідити генезу методики навчання лексикології української мови в закладах освіти.

2. Обґрунтувати лінгвістичні, психологічні та психолінгвістичні засади навчання старшокласників лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) в закладах загальної середньої освіти (профільний рівень).

3. З'ясувати сутнісні характеристики базових понять дослідження.

4. Схарактеризувати родинну лексику як дієвий чинник формування ключових компетентностей старшокласників закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики).

5. Проаналізувати зміст чинного навчально-методичного забезпечення з української мови для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) в аспекті обраної проблеми дослідження.

6. Запропонувати й обґрунтувати методи навчання лексикології та систему компетентісно спрямованих вправ з лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень).

7. Розробити методику формування ключових компетентностей у старшокласників закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) та експериментально перевірити її ефективність.

Концепція дослідження. Обґрунтування теоретико-методичних засад та розроблення методики формування ключових компетентностей в учнів 10-11 класів у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) зумовлена стратегією освітніх завдань Нової української школи, зокрема: необхідністю оновлення й доповнення змісту української мови в 10-11 класах закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) відповідно до вимог компетентісного навчання, освітньо-виховних орієнтирів чинної навчальної програми з української мови для учнів 10-11 класів

(профільний рівень); суспільною потребою відродження зв'язків між представниками різних поколінь українських родин; збереження звичаєвої культури і традицій, вироблених історично; популяризації ціннісних здобутків окремішнього роду, а також необхідністю формування в старшокласників життєво важливих чотирьох ключових компетентностей: 1) вільне володіння державною мовою; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; 3) громадянські та соціальні компетентності; 4) культурна компетентність, на формування яких сфокусовано увагу в процесі навчання лексикології української мови в старших класах профільного рівня, її потужного освітньо-виховного й мотиваційного ресурсу для вироблення в юних громадян усвідомленого сприйняття, засвоєння й використання лексичних родинних номінацій як дієвого чинника в коригуванні й толеруванні власної комунікативної діяльності в особистісній та майбутній професійних сферах.

Вивчення, аналіз і синтез теоретичних та прикладних аспектів обраної проблеми дали змогу сформулювати **провідну ідею концепції дослідження**: формування ключових компетентностей в учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) – це складний і тривалий педагогічний процес, зорієнтований, по-перше, на подолання стереотипів, зовнішніх впливів агресивного соціуму, негативних явищ у сім'ї, родині, учасниками якого є здобувачі освіти, вчителі, батьки; по-друге, на багатоаспектне використання в мовній освіті позитивного впливу на особистість старшокласника мовних одиниць родинної лексики, формування в неї навичок комунікативної гнучкості, бажання оволодіти правилами спілкування в різних життєвих ситуаціях, стимулюванні відчуття власної причетності до українства як самотутньої окремішності.

Засадничим складником концепції дослідження є методика формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови на матеріалі родинної лексики, яка ґрунтується на: 1) загальнодидактичних, лінгводидактичних принципах навчання української мови в закладах загальної середньої освіти профільного рівня та специфічних принципах навчання лексикології української мови; 2) врахуванні лінгвістичних, психологічних, психолінгвістичних та лінгводидактичних чинників у навчанні лексикології української мови на матеріалі родинної лексики; 3) реалізації в освітньому процесі сучасних підходів: особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, комунікативного, контекстного, словоцентричного, текстоцентричного, дослідницького та соціокультурного; 4) запровадженні методичної підтримки розвитку процесів усвідомлення значущості родинних номінацій, особливостей їхнього уживання та впливу на специфіку родинної взаємодії в контексті досліджуваної проблеми шляхом опису історико-культурологічних коментарів до національно-культурних лексем, проведенні етнолінгвістичних досліджень та виконанні запропонованої системи дотекстових і післятекстових завдань етнокультурного спрямування; 5) урахуванні здобутих учнями знань на уроках української мови та інших

шкільних предметів; 6) формуванні в старшокласників самоосвітніх умінь і навичок, зокрема вмінь самостійно переносити знання в нові навчальні й життєві ситуації.

Концепція, провідна ідея та основні положення дослідження сконцентровано в *загальній гіпотезі*, що ґрунтується на припущенні про залежність ефективності методики формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) від рівня теоретичного й методичного забезпечення, оптимізації змісту української мови, реалізації виокремлених у дослідженні лінгводидактичних та специфічних принципів, сучасних підходів, методів навчання лексикології української мови.

Загальну гіпотезу конкретизовано в *часткових*, сформульованих у припущенні, що методика формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) буде ефективною за умови: комплексної реалізації сучасних підходів до навчання лексикології української мови (особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, комунікативного, контекстного, словоцентричного, текстцентричного, дослідницького й соціокультурного); лінгводидактичних принципів (комунікативно-прагматичної спрямованості, технологізування, діалогізування, лінгвокреативності, саморозвитку, інтегративності) і специфічних принципів у навчанні лексикології української мови (принцип взаємозв'язку розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності; принцип зв'язку розвитку мовлення з формуванням ключових компетентностей; принцип зв'язку мовленнєвої (комунікативної) та діяльнісної (стратегічної) змістових ліній; принцип зв'язку мовленнєвої (комунікативної) та соціокультурної змістових ліній; застосування інтерактивних методів навчання лексикології української мови (пошук інформації з визначеної проблематики, карта пам'яті, сторителінг, метод проєктів (*дослідницьких, творчих, рольових, інформаційних, прикладних, практично-організаційних*); реалізації міжпредметної інтеграції в таких поєднаннях: українська мова – біологія, українська мова – українська та зарубіжна літератури, українська мова – технології, українська мова – фізичне виховання, українська мова – історія, українська мова – іноземні мови, що сприяє створенню у свідомості учнів стійких асоціативних зв'язків, формуванню цілісної мовної картини світу та ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень).

Методологічною основою дослідження, що визначає його стратегію, є провідні засади теорії наукового пізнання, ідеї філософії освіти, Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція розвитку педагогічної освіти, концептуальні засади реформування початкової освіти «Нова українська школа», Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, нормативні

та розпорядчі документи Міністерства освіти й науки України; наукові дослідження з проблем обґрунтування теоретичних засад сучасних підходів до навчання, зокрема компетентнісного (Н. Бібік, Н. Голуб, І. Зимня, О. Овчарук, О. Пометун, Дж. Равен, І. Родигіна, Г. Селевко, О. Савченко, А. Хуторський та ін.), особистісно орієнтованого (І. Бех, Н. Бібік, С. Гончаренко, І. Зязюн, С. Максименко, О. Савченко, А. Фасоля, І. Якиманська й ін.), комунікативно-діяльнісного (Л. Виготський, П. Гальперін, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Леонтєв, М. Пентилюк, Г. Шелехова та ін.), словоцентричного (М. Вашуленко, Л. Варзацька, М. Греб, М. Оліяр, Н. Сіранчук та ін.), текстоцентричного (З. Бакум, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Л. Мамчур, Л. Мацько, В. Мельничайко, А. Нікітіна, М. Пентилюк, К. Пономарьова), соціокультурного (В. Дороз, Л. Мамчур, Л. Овсієнко, С. Омельчук, Г. Онкович); лінгводидактичні праці про застосування інноваційних методів, засобів навчання для оптимізації освітнього процесу (З. Бакум, О. Біляєв, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Н. Голуб, О. Горошкіна, М. Греб, О. Гриджук, Н. Дика, Р. Дружененко, І. Дроздова, С. Караман, К. Климова, О. Копусь, І. Кучеренко, О. Кучерук, В. Мельничайко, І. Нагрибельна, А. Нікітіна, М. Оліяр, Н. Остапенко, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Семенов, І. Хом'як, Г. Шелехова, С. Яворська та ін.).

Теоретичною основою обрано концептуальні положення розвитку сучасної освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, І. Зязюн, В. Огнев'юк, П. Саух та ін.); наукові здобутки в царинах психології та психолінгвістики (І. Бех, Л. Виготський, І. Гальперін, Л. Засєкіна, І. Зимня, Г. Костюк, О. Леонтєв, О. Луція, С. Максименко, І. Синиця, В. Сластьонін, Н. Талізін та ін.), педагогіки (А. Алексюк, Н. Бібік, С. Гончаренко, І. Дичківська, А. Кузьмінський, О. Пехота, П. Підкасистий, О. Пометун, О. Савченко, Г. Селевко, А. Хуторської та ін.), лінгвістики й лінгводидактики (Ф. Бацевич, А. Богуш, М. Вашуленко, І. Вихованець, М. Вінтонів, Н. Гавриш, Н. Голуб, О. Горошкіна, К. Городенська, Т. Груба, С. Ермоленко, А. Загнітко, О. Караман, С. Караман, К. Климова, І. Кочан, Л. Мацько, О. Селіванова, М. Оліяр, В. Русанівський, Т. Симоненко, О. Стишов); лінгводидактичні дослідження з питань формування лексичної й компетентності учнів/студентів (Н. Бондаренко, М. Варварук, Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Греб, Т. Грубої, О. Караман, С. Карамана, Л. Кожуховської, Н. Луцан, Л. Мацько, А. Нікітіної, В. Новосьолової, С. Омельчука, Н. Остапенко, М. Пентилюк, Л. Попової, О. Семенов, Т. Симоненко, Н. Сіранчук, Г. Строганова, В. Тихош, Г. Ткачук та ін.).

Для реалізації поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

– **теоретичні**: вивчення й аналіз лінгвістичних, психолого-педагогічних, психолінгвістичних та лінгводидактичних джерел, навчально-методичного забезпечення освітнього процесу – для з'ясування стану розробленості проблеми та вироблення концептуальних положень дослідження, формування поняттєво-термінологійного апарату; аналіз законодавчо-нормативної бази, концептуальних положень Нової української школи; вивчення, систематизація та узагальнення наукових здобутків у галузі лінгводидактики; екстраполяція результатів аналізу сучасних

лінгводидактичних студій; зіставлення, аналіз і синтез результатів експериментального навчання;

– **емпіричні:** вивчення й узагальнення сучасного педагогічного досвіду; анкетування й інтерв'ювання вчителів української мови та літератури, учнів; педагогічне безпосереднє й опосередковане спостереження за процесом навчання української мови під час вивчення лексикології в старших класах в закладах загальної середньої освіти (профільний рівень); педагогічний експеримент (констатувальний етап – для виявлення рівнів сформованості виокремлених у дослідженні чотирьох ключових компетентностей (1) вільне володіння державною мовою; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; 3) громадянські та соціальні компетентності; 4) культурна компетентність, на формування яких сфокусовано увагу в процесі навчання лексикології української мови в старших класах профільного рівня на матеріалі родинної лексики) учнів; формувальний етап – для апробації експериментальної методики, контрольний етап – для перевірки ефективності розробленої методики формування ключових компетентностей); метод прогнозування результатів експериментального навчання;

– **статистичні:** кількісний та якісний аналіз експериментальних даних – для отримання достовірних результатів щодо ефективності розробленої методики формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики); порівняльна характеристика результатів проведеного педагогічного експерименту.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* в українській лінгводидактиці *науково обґрунтовано* лінгвістичні, психологічні, психолінгвістичні та лінгводидактичні засади формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови на матеріалі родинної лексики; *досліджено* генезу методики навчання лексикології української мови у закладах загальної середньої освіти у лінгводидактичній науці; *з'ясовано* семантичне наповнення поняттєвого апарату дослідження: «*родинна лексика*», «*освітньо-виховний потенціал родинної лексики*», «*ключові компетентності учнів*» та *уточнено* зміст базового поняття «*формування ключових компетентностей учнів старших класів (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики)*»; *проаналізовано* зміст чинного навчально-методичного забезпечення з української мови для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) в аспекті обраної проблеми дослідження: *описано* інтерактивні методи формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови; *запропоновано й обґрунтовано* систему компетентісно спрямованих вправ з лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень); *розроблено* методику формування ключових компетентностей у старшокласників закладів

загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики); *подальшого розвитку набули* теоретичні й прикладні аспекти технологічного супроводу навчання лексикології української мови в контексті формування ключових компетентностей старшокласників закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) з урахуванням вимог Нової української школи.

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення й висновки дисертації, запропонована методика формування ключових компетентностей у старшокласників закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики), електронні програмні засоби, вправи і завдання, тести етнокультурознавчого спрямування можуть бути використані в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) під час навчання лексикології української мови; в організації самостійної та науково-дослідницької роботи старшокласників.

Достовірність результатів дослідження забезпечено науково-методичною обґрунтованістю вихідних положень, урахуванням сучасних здобутків психологічної, психолінгвістичної, лінгвістичної, педагогічної й лінгводидактичної наук; доцільним використанням теоретичних, емпіричних і статистичних методів, адекватних предметів, меті й завданням дослідження; широким упровадженням розробленої методики формування ключових компетентностей у старшокласників закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики); позитивними результатами експериментального навчання; апробацією матеріалів дослідження на міжнародних, усеукраїнських, регіональних наукових і науково-практичних конференціях.

Результати дисертаційної роботи впроваджено в освітній процес Ніжинського навчально-виховного комплексу № 16 «Престиж» (гімназія – загальноосвітня школа I ступеня – дошкільний навчальний заклад) Ніжинської міської ради Чернігівської області (довідка № 01-18/138 від 14.06.2021); ліцею № 25 Івано-Франківської міської ради Івано-Франківської області (довідка № 25 від 28.04.2021); Івано-Франківського фахового коледжу Прикарпатського університету імені В. Стефаника Івано-Франківської області (довідка № 09/03-05-212 від 27.04.2021); Собківського ліцею Дмитрушківської сільської ради Уманського району Черкаської області (довідка № 27 від 27.04.2021); Волошинівського НВК «Загальноосвітній навчальний заклад I-III ступенів – дошкільний навчальний заклад» Баришівської районної державної адміністрації Київської області (довідка №18 о/д від 14.06.2021).

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дослідження оприлюднено в доповідях і виступах на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, засіданнях кафедри української мови та методики її навчання ННІ філології, компаративістики та перекладу; звітних наукових конференціях викладачів Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя та кафедри стилістики української мови факультету української філології та літературної творчості імені Андрія

Малишка Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, зокрема: Всеукраїнській науковій конференції *«Творчість Олесь Гончара: актуальні проблеми»* (до 100-річчя від дня народження письменника) (м. Ніжин, 3 квітня 2018 року); шостих Бугайківських читаннях; Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій актуальним питанням викладання літератури та мови (м. Ніжин, 27-28 вересня 2018 року); науково-практичній конференції *«Парадигмальний простір сучасної української лінгвостилістики особистостей»* (м. Київ, 27 березня 2019 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції VI Волошинських читань *«Методика навчання української мови і літератури в контексті Концепції Нової школи: проблеми, пошуки, перспективи»* (м. Глухів, 19-20 квітня 2018 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції VII Волошинських читань (м. Київ, 17 травня 2019 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції VIII Волошинських читань *«Шкільна літературна освіта: традиції і новаторство»* (м. Київ, 8 жовтня 2020 року); Всеукраїнських Гриценківських читаннях (м. Ніжин, 5 жовтня 2018 року; м. Ніжин, 19-20 вересня 2019 року; м. Ніжин, 2 жовтня 2020 року); Всеукраїнській студентській науково-практичній інтернет-конференції студентів, аспірантів і молодих учених із міжнародною участю *«Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні та близькому зарубіжжі»* (м. Глухів, 17-18 лютого 2021 року). Міжнародній науково-практичній конференції «Четверті Арватівські читання» (м. Ніжин, 18-19 квітня 2018 року); I Міжнародній науково-практичній конференції *«Мовознавча толока»* (м. Переяслав-Хмельницький, 19-20 вересня 2019 року); 13-ій Міжнародній науково-практичній конференції «Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур» (м. Київ, 8-9 листопада 2018 року); Міжнародній науковій конференції *«Мова як світ світів. Граматика і поетика текстових структур»* (м. Київ, 7-8 листопада 2019 року); Міжнародній науковій конференції «Український мовний світ у слов'янському всесвіті» (м. Київ, 28-29 листопада 2019 року).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 24 наукові праці, 1 навчально-методичне видання (у співавторстві), 20 статей у наукових журналах і збірниках наукових праць, зокрема 6 – в українських фахових виданнях України, 14 – у наукових періодичних виданнях інших держав, 3 публікації апробаційного характеру у збірниках конференцій, науково-методичних журналах України.

Результати захищеної 2010 р. в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (м. Київ) кандидатської дисертації *«Вербалізація концептів чоловік, жінка в українській фразеології»* в тексті пропонуваного дослідження не використано.

Структура та обсяг дисертації – Дисертаційна робота містить анотацію українською та англійською мовами, вступ, п'ять розділів, висновки до кожного з них, загальні висновки, список використаних джерел, що містить 562 найменування, із них 18 – іноземними мовами та додатків. Повний обсяг дисертації становить 409 сторінок (із них – 365 сторінок основного тексту). У роботі вміщено 18 таблиць, 1 діаграма.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність обраної проблеми; описано зв'язок роботи з науковими програмами, планами й темами; сформульовано й висвітлено концепцію дослідження; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та схарактеризовано методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення здобутих результатів; викладено відомості про апробацію та впровадження матеріалів дисертації; подано перелік публікацій, структуру й обсяг дисертаційної праці.

У першому розділі – **«Теоретичні основи формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів у процесі навчання лексикології української мови»** – досліджено генезу методики навчання лексикології української мови в закладах загальної середньої освіти в контексті обраної проблеми; обґрунтовано лінгвістичні, психологічні та психолінгвістичні засади формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів профільного рівня в процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики); з'ясовано й уточнено зміст базових понять дослідження.

Ретроспективне вивчення, аналіз й узагальнення теоретичних напрацювань у галузі лінгводидактики дали змогу з'ясувати, що методичні аспекти навчання лексикології української мови в закладах освіти науковці (З. Бакум, А. Богущ, Н. Гавриш, Н. Голуб, О. Горошкіна, М. Греб, В. Загороднова, О. Караман, С. Караман, О. Копусь, І. Кучеренко, О. Кучерук, Л. Мамчур, А. Нікітіна, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентиліук, Л. Попова, Т. Симоненко та ін.) фрагментарно розробляли здавна, зокрема: методичні аспекти засвоєння учнями синонімічного багатства української мови; розвивальний потенціал української експресивної лексики на уроках української мови; шляхи значення мовлення учнів власне українською лексикою; комунікативно-діяльнісний підхід до навчання лексикології української мови в школі; формування індивідуального мовного іміджу у процесі навчання лексикології української мови; формування лексичної компетентності з української мови здобувачів освіти та ін.

Установлено, що проблемам мовленнєвого розвитку, збагачення словникового запасу суб'єктів навчання приділено увагу ще в працях давньогрецьких філософів – Платона, Аристотеля, Сократа, римського педагога Квінтіліана, в студіях яких обґрунтовано необхідність розвитку мовлення дітей та запропоновано конкретні практичні рекомендації. Теоретико-методичні аспекти розвитку мовлення вихованців, з'ясування значення слів шляхом використання різних способів та прийомів ознайомлення з новим словом висвітлено в працях чеського педагога Я. Коменського, який запровадив використання на уроках приказок, жартів, поетичних текстів, привертаючи увагу вихованців до відмінностей між звичайним мовленням і поезією, розвивав у них образне мовлення через використання художніх розповідей, бесід, виразне читання й аналіз байок та текстів задля збагачення у вихованців словникового запасу. Ідеї Я. Коменського про шляхи розвитку мовлення суб'єктів навчання продовжив швейцарський педагог І. Песталоцці, який

розкрив соціальне, культурне й загальнопедагогічне значення рідної мови та виокремив три основні напрями в навчанні мови: спостереження за роботою мовленнєвого апарату під час вимови звуків (звука); засвоєння слова через ознайомлення з окремими предметами та їх лексичним значенням; розвиток мовлення шляхом розповіді про предмет. Упродовж тривалого часу продуктивні ідеї Я. Коменського й І. Песталоцці мали визначальний вплив на українську й світову педагогіку, лінгводидактику, на розвиток методики навчання лексикології в закладах загальної середньої освіти.

З'ясовано, що виняткову цінність у контексті обраної проблеми дослідження становить доробок К. Ушинського, який одним із перших порушив питання про особливий статус мови, сім'ї, родини в процесі навчання й виховання особистості як продуктивний шлях занурення дитини в світ народної мови, народної думки, народного духу, народного життя. Система навчання й виховання К. Ушинського, закорінена в рідну мову, сім'ю, родину, потужно розвинулася в працях його послідовників – С. Русової та В. Сухомлинського, які неухильно дотримувалися принципів, закладених К. Ушинським, й поступово адаптовували їх до соціального контексту відповідної епохи через виховання любові до родини, до рідного слова, а також до вивчення фонетичних, граматичних та лексичних особливостей мови, виховання в учнів уваги до слова, мовного смаку; творчого мислення.

У процесі вивчення й аналізу праць С. Русової встановлено, що педагогічні ідеї просвітительки набувають виняткової актуальності в контексті прочитання й осмислення змісту концепції Нової української школи, оскільки Софія Русова палко відстоювала ідею національної освіти, творчо аналізувала зарубіжний досвід, виокремлювала перспективні позиції, спрямовані на реформування тогочасної системи освіти з урахуванням здобутків у справі родинного виховання. Виокремлені свого часу С. Русовою такі стратегічні завдання школи, як: розвиток думки та мови учнів; спонукання їх до розмови про те, як і де вони живуть, що їх оточує – речі рідного осередку, люди, тварини, птиці, рослини; словесні характеристики членів родини, які відрізняють, до прикладу, бабусю від сестри, тата від дідуся, матір від інших жінок, – розкривають пріоритети в запропонованій системі навчання й виховання юної особистості, зокрема, в навчально-виховній атмосфері рідного краю, родини, міжособистісним взаєминам у сім'ї та їхнім виховним можливостям, суголосні потребам і запитам динамічного сьогодення, сповненого численних викликів. Прикметно, що визначені століття тому в школі соціального виховання С. Русової високі вимоги до таких складників, як: характер суспільного та громадського виховання; методи навчання; спадковість; оточення; психічний розвиток особистості; інстинкти, – спонукають до осмисленого й виваженого проведення реформ у системі сучасної української освіти.

У результаті опрацювання, осмислення й аналізу педагогічної спадщини В. Сухомлинського з'ясовано, що домінантою його праць є гуманізм, любов до вихованців, віра в їхні інтелектуальні можливості й прагнення задіяти потужний потенціал родинного виховання, зокрема утрадиційненого пласту родинної лексики, для формування гармонійної особистості, а також виховання

моральної готовності юних громадян до батьківства та материнства. Багатоаспектне вивчення української родинної лексики В. Сухомлинський розглядав як надважливий етап мовної підготовки старшокласників, невід'ємний складник забезпечення балансу розвитку, виховання, поваги й відповідальності за життя іншої людини. Глибоко усвідомлюючи родинність як найвищу людську якість, котру виховують упродовж усього життя, педагог переконливо довів, що сформувати її надважливо саме в шкільні роки, об'єднуючи виховні й розвивальні ресурси школи та сім'ї. В. Сухомлинський проникливо вербалізував роль батька й матері як «найтонших майстрів-скульпторів» у вихованні емоційного інтелекту дітей, а також обґрунтував об'єктивну необхідність об'єднання зусиль школи й сім'ї в реалізації освітньо-виховної стратегії на засадах гуманізму, довіри й взаємоповаги. Система навчання й виховання, розроблена й впроваджена В. Сухомлинським у другій половині ХХ століття на матеріалі родинної лексики заклала міцні підвалини для формування громадянського суспільства, де ефективно діє колективне виховання, колективна відповідальність, довіра, взаєморозуміння, взаємоповага й взаємопідтримка в системі: «батьки – діти – члени родини»; «педагоги – учні»; «педагогічний колектив – батьки». Прогнозовані педагогом емоційні відтінки у вживанні родинної лексики на уроках української мови стимулюють творчу уяву й емоційну пам'ять учнів і нерозривно пов'язані з їхнім повсякденним життям, а також міжособистісними стосунками в сім'ї та родині.

Розділи «Лексикологія» та «Фразеологія» в шкільний курс української мови було введено лише з 1970 року, що зумовлено виокремленням лексикології як окремої мовознавчої галузі та активізацією мовознавчих досліджень. Лінгводидакти підготували низку посібників, монографічних праць, статей, зокрема: О. Біляєва «Шляхи піднесення ефективності уроку з української мови» (К., 1970), «Сучасний урок української мови» (К., 1981); В. Мельничайка «Робота з граматичними синонімами на уроках української мови в 4-8 класах» (К., 1975). Удосконалення змісту програми з української мови активізувало роботу з розвитку мовлення учнів і, відповідно, потребу в розробленні теоретичних основ методики навчання лексикології в школі.

Зі здобуттям Україною незалежності заідеологізована система освіти потребувала серйозного переосмислення, відродження генетичної пам'яті, повернення звичаїв, традицій українського народу. Це стало спонукою до розширення тематичного діапазону лінгводидактичних та лінгвістичних досліджень, спрямованих на збагачення словникового запасу етнокультурною лексикою (Н. Голуб, В. Загороднова, Л. Кожуховська, Л. Мацько, О. Потапенко, Л. Скуратівський та ін.), власне українською лексикою (Н. Голуб, В. Тихоша та ін.). Важливе значення для методики навчання лексикології української мови в останні десятиріччя ХХІ століття мають напрацювання З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Греб, Т. Грубої, С. Дорошенка, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, Н. Луцан, В. Мельничайка, А. Нікітіної, М. Пентилюк та ін., у працях яких обґрунтовано пріоритетні напрями роботи з лексикології закладах освіти, розроблено методичний інструментарій з урахуванням потужного дидактико-розвивального потенціалу питомої лексики української

мови, що й зумовило перегляд й оновлення змісту навчання лексикології, розроблення продуктивних підходів, технологій, методик навчання лексикології української мови на компетентнісних засадах.

Опрацювання й аналіз лінгвістичних та лексикографічних джерел у контексті обраної проблеми дослідження дали змогу обґрунтувати лінгвістичні засади навчання лексикології української мови у процесі формування в учнів старших класів ключових компетентностей на матеріалі родинної лексики. Більшість мовознавців (Ф. Бацевич, К. Городенська, А. Загнітко, С. Єрмоленко, Л. Кислюк, Т. Космеда, М. Кочерган, Л. Лисиченко, Л. Мацько, М. Плющ, О. Селіванова, М. Степаненко, О. Стишов та ін.) тлумачать лексикологію як багатоаспектну науку, що вивчає природу й сутність слова, його виникнення і зміну, визначення значення слів та їх уживання, структуру словникового складу мови, шляхи його поповнення й характеризують її у вузькому й широкому значенні: у вузькому – як розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови; у широкому значенні – як загальне позначення всіх розділів, що вивчають слово. У розділі з'ясовано, що лексичне значення слова є результатом мисленнєвої діяльності людини, її продуктом і пов'язане з редукцією інформації – людським мозком, з такими видами мисленнєвих процесів, як порівняння, класифікація, узагальнення, систематизація, тому лексичне значення слова має узагальнений і узагальнювальний характер та поділяється на концептуальне, конотативне, контекстуальне, денотативне, сигніфікативне. Стрижнем у лексичному значенні слова є його концепт – мисленнєве відображення певного явища дійсності, поняття, що має особливе значення у контексті нашого дослідження. Саме тому в дисертації приділено значну увагу концептуальному, конотативному, контекстуальному, денотативному та сигніфікативному значенням пласту родинної лексики української мови.

У процесі вивчення лінгвістичних праць (С. Бибик, К. Городенська, Л. Кислюк, Т. Коць, Л. Козловська, Л. Мацько, М. Плющ, Л. Ставицька, О. Стишов та ін.) з'ясовано, що лексичній системі сучасної української мови притаманні такі якості, як динамізм, відкритість, складність структури, нерівномірність і різні темпи розвитку окремих її шарів, що значно утруднює здобувачам освіти вивчення лексики через великий обсяг словникового складу та його динамічний розвиток, зумовлений інтенсивними процесами в соціально-економічному, політичному та культурному житті українського суспільства. Вивчення мовних одиниць у контексті життєвого циклу сім'ї містить достатньо значний ресурс для формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів, що сприяє налагодженню доброзичливих стосунків між членами сім'ї, родини. Натомість встановлено, що в змісті чинної програми з української мови для учнів 10-11 класів (профільний рівень) не передбачено вивчення родинної лексики, яка на завершальному етапі мовної освіти старшокласників, що готуються до переходу в самостійне життя, має надважливе значення.

У розділі враховано, положення лінгвістів, що опис мовних одиниць із семантикою глибинних етнокультурних коренів слова є доволі продуктивним явищем, оскільки основною підвалиною становлення концептуальних мовних

продуктів є етнокультурні концепти. До прикладу – окремі зразки, дібрані й проілюстровані зі словника-довідника знаків української етнокультури В. Жайворонка: *типова українська жінка* – весела, балакуча, дуже рухлива і працьовита; *дівчина-донецька*, яка вирізняється вродою та багатим внутрішнім світом; *жінка-мати* – Березиня роду, особистість якої пов'язують із центральним органом організму чи символічним птахом, як-от: *серце*, *голубонька*, в образному значенні – *ненька-Україна*, а також репрезентована такими унікальними пошаними звертаннями: *паніматко*, *паніматонько*, *паніматочко*, *паньматочко*, *паніматусю*, *паньматусю*, *матінко*, *матіночко*, *матусю*, *мамусечко*, *матусенько*, *мамонько*, *мамочко*, *неню*, *мамусю*...; *батько* – голова родини, господар, порадник, мудрий вихователь дітей, своєрідний енергетичний центр і опора для всієї сім'ї. *Лексема родина* (родинка, родинонька, родиночка, родонька) є відомим українським символом душевного порятунку, затишку, ключовою ланкою родоводу. Виокремлення родинної лексики є необхідним складником для формування ключових компетентностей здобувачів освіти. У контексті нашого дослідження особливе місце доцільно відводити вивченню родинної лексики на текстовому матеріалі, пов'язаному тематично із життєдіяльністю родини як надважливого складника, що забезпечує формування старшокласника як особистості. Однак із розвитком соціально-економічних відносин, засобів масової інформації відбувається нівелювання, або забування родинних і суспільних традицій, виникнення нових форм спілкування людей і їхніх взаємин. Вплив меркантильних і прагматичних потреб змінюють лексику й синтаксис спілкування, завдають руйнівного впливу національним традиціям, культурі, менталітету, вихованню молоді.

У дослідженні обґрунтовано психологічні та психолінгвістичні засади навчання родинної лексики української мови в старших класах з урахуванням виокремленої низки чинників, зокрема: у пізнавальній сфері особистості: прогресування теоретичного мислення (логічність, здатність до узагальнених міркувань, самоаналізу); формування інтелекту як цілісної структури; вироблення індивідуального стилю інтелектуальної діяльності (пізнавального і когнітивного), напрацювання ментального досвіду, індивідуальних способів сприймання, запам'ятовування, мислення.

Вивчення, аналіз і синтез психологічних та психолінгвістичних праць у ретроспективі дали змогу встановити, що проблема міжособистісної взаємодії набула особливої гостроти й дискусійності в численних підручниках і спеціальних дослідженнях зарубіжних й українських психологів, психолінгвістів другої половини ХХ та початку ХХІ століть. За свідченням психологів й психолінгвістів засвоєна в родині рідна мова дитини, підкріплена, доповнена систематизованими лінгвістичними знаннями, гарним мовленням у школі, закріплена і збагачена наступними формами освіти, збережеться у нормативному стані і в дорослому віці, але постійно потребуватиме до себе уваги, доповнень, уточнень у зв'язку зі змінами комунікативних ситуацій, стилістичної диференціації лексичних значень і функцій родинної лексики, появою нових номінацій. Родина як найменша соціальна група розв'язує завдання, що стосуються осіб, які входять до неї, а також ті, що торкаються

безпосередньо життєдіяльності суспільства. Оптимальне вивчення родинних номінацій на уроках української мови в старших класах сприяє реалізації належної уваги до конкретної соціальної групи, збереженню психічного здоров'я суспільства завдяки виконанню психогігієнічної функції, забезпечення почуття стабільності, безпеки, емоційної рівноваги та умов для розвитку.

Спостережено, що сучасне суспільство переповнене жорстокістю й байдужістю, водночас стосунки особистості зі світом складні, зумовлені кількома чинниками: особливостями психіки кожного індивіда, сприйняттям світу та здатністю до вербалізації осіб, понять, предметів, явищ, фактів та подій засобами мови й особливостями різних видів комунікації в інформаційному суспільстві. У дослідженні враховано типологічні характеристики здобувачів освіти й окреслені пріоритетні тенденції в спілкуванні старшокласників з однолітками: по-перше, розширення сфери міжособистісної взаємодії, яку виявлено в збільшенні часу на контакти (три-чотири години в будень і сім-дев'ять у вихідні); по-друге, розширення діапазону соціального простору (із учнями інших шкіл, училищ, студентами вищих закладів освіти); по-третє, розширення географії спілкування та очікування готовності співбесідників до комунікативних зв'язків; по-четверте, індивідуалізація (вибірковість) – висока селекція дружби та встановлення відповідних вимог до спілкування. Перераховані складники пов'язані з необхідністю переживати нові враження, здобувати досвід, відчувати себе у модерній ролі, самовиражатися та досягати взаєморозуміння в певному оточенні. Психологами та психолінгвістами доведено, що мотивами неформального спілкування є пошук найсприятливіших психологічних умов для комунікативної взаємодії, очікування співчуття і співпереживання, потреб у широті та єдності поглядів. Щоправда, таке спілкування почасти буває егоцентричним через домінування в індивіда прагнень до самовираження, розкриття власних переживань і байдужість до інтересів, почуттів та позицій співрозмовників, що призводить до напруженості в стосунках і невдоволеності ними. У роботі екстрапольовано до позиції Г. Гарської, яка аргументовано підтверджує емоційну здатність індивіда відображати ставлення до сфер життя до себе, інтелектуального сприймання й розуміння відношень, механізмів та операцій, здійснюваних у формах вербалізованих лексем. У дослідженні враховано складність означеного процесу, пов'язаного з осмисленням, усвідомленням, диференціацією конкретних фактів і констатуванням тісного взаємозв'язку з емоційною пам'яттю у використанні родинних номінацій *тато, мама, брат, сестра, бабуся, дідусь* та ін. Емоційну прив'язаність у міжособистісних взаєминах віддзеркалено в дружбі як шкалі саморозкриття особистості, процесах розуміння іншої людини, де винятково важливими є такі маркери, як злагода, допомога, вірність і психологічна близькість.

У розділі взято до уваги, що особистісний розвиток індивіда безпосередньо залежить від стосунків із батьками. Експериментально підтверджено, що 85% визнають актуальною потребу в спілкуванні з дорослими; 66% – найбажанішими партнерами у комунікації вважають тата/маму, відповідно, темами для спілкування є навчання, вибір майбутньої професії, міжособистісні стосунки,

захоплення, норми моралі, минуле, сучасне й майбутнє, атмосфера у сім'ї та ін. Старшокласники в спілкуванні віддають перевагу дорослим, оскільки вони мають значний соціальний досвід, якого поки що не мають ровесники, проте, основною умовою для спілкування з дорослими вважають довіру. Утім, старшокласники залишаються щирішими саме з однолітками через переконання, що ті здатні розуміти їхній світ набагато краще. Подібні факти potwierджено статистикою: 88% довіряють одноліткам; 29% – батькам (переважно матерями); 4% – визнають нерегламентоване спілкування з учителями. Саме відсутність довіри у розв'язанні проблем здебільшого породжує відчуття тривоги, яку старшокласники відчують під час взаємодії із дорослими. Обґрунтовано в розділі психологічні та психолінгвістичні засади формування ключових компетентностей учнів старших класів на матеріалі родинної лексики спрямовані на забезпечення оптимального балансу розвитку особистості; гармонізації міжособистісних взаємин, вироблення природних механізмів відповідального ставлення до спілкування, наближення освітнього процесу до соціального контексту, що виходить за межі навчальних ситуацій, а також на виховання толерантного ставлення до інших, показником якого є ненасильницьке спілкування й сприймання іншої позиції.

У розділі описано й проаналізовано зміст сутнісних характеристик базових понять *«родинна лексика»*, *«лексичний і виховний потенціал родинної лексики»*, *«ключові компетентності учнів»*, *«формування ключових компетентностей учнів старших класів (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики)»*, *«педагогічне спілкування у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики)»* як важливих складників теоретичного підґрунтя дослідження. Встановлено, що навчання родинної лексики дає широкі можливості для побудови цілісної системи роботи задля ретельного й систематичного здобуття знань про свій рід (народ), його історію та культуру, усвідомлення нерозривної єдності з попередніми поколіннями та духовним світом предків на рівні опанування вказаних одиниць. Зміст поняття *«родинна лексика»* потлумачено як словниковий склад або сукупність слів на позначення групи людей, які пов'язані кровними або близькими соціальними й особистими зв'язками спорідненості чи свояцтва. Зміст поняття *«лексичний і виховний потенціал родинної лексики української мови учнів старших класів профільного рівня»* потлумачено як дієвий методичний інструмент впливу на особистість випускника профільних класів задля формування вмінь доцільно використовувати мовні одиниці родинної лексики української мови в різних сферах спілкування відповідно до комунікативної ситуації, дотримуватися лексичних норм сучасної української літературної мови з урахуванням постійних лексичних змін і трансформацій; комунікативно доцільно обирати лексику загалом, родинну зокрема, адаптовувати родинну лексику під час спілкування, передусім через добір синонімічних відповідників з урахуванням соціальних функцій кожного члена родини та визначених життєвих стратегій. Поняття *«ключові компетентності учнів»* схарактеризовано крізь призму

Державного стандарту базової середньої освіти, а також з урахуванням здобутків сучасної педагогіки та лінгводидактики.

Як засвідчує освітня практика, ключові компетентності формуються на уроках української мови різною мірою, що залежить від змістової спрямованості, мети й завдань уроку, особливостей класу та інших чинників. Результати теоретико-експериментальних досліджень (Н. Голуб, М. Греб, Л. Кожуховська, Л. Мамчур, В. Тихоша та ін.), здобутки в галузі психології й педагогіки, власні спостереження обрано як методичні орієнтири у виокремленні чотирьох ключових компетентностей, зокрема: 1) вільне володіння державною мовою; 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; 3) громадянські та соціальні компетентності; 4) культурна компетентність, на формування яких сфокусовано увагу в процесі навчання лексикології української мови в старших класах профільного рівня (на матеріалі родинної лексики). Базове поняття дослідження *«формування ключових компетентностей учнів старших класів (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики)»* схарактеризовано як тривалий і системний педагогічний процес, учасниками якого є всі суб'єкти освітнього процесу (учні, учителі, батьки), спрямований на соціалізацію старшокласників, подолання негативних явищ у родині, культивування толерантного спілкування в родині, підготовку до створення в майбутньому власної родини.

У другому розділі – **«Етнопедагогічні засади навчання лексикології української мови на матеріалі родинної лексики в старших класах профільного рівня»** – проаналізовано проблему навчання родинної лексики у контексті досліджень етнопедагогіки; розкрито етнокультурний потенціал родинної лексики в сучасному освітньому просторі; схарактеризовано родинну лексику як дієвий засіб формування ключових компетентностей учнів старших класів профільного рівня.

У розділі з'ясовано, що проблема навчання української мови загалом і лексики зокрема висвітлена в педагогічній та лінгводидактичній літературі, яка в науковому обігу репрезентована такими аспектами: роль народної педагогіки в процесі розвитку особистості (Г. Ващенко, Г. Волков, О. Духнович, Я. Коменський, Г. Лозко, Г. Сковорода, Є. Сявавко), етнопедагогічна основа навчання рідної мови (Н. Бабич, А. Богуш, Т. Донченко, Р. Дружененко, С. Єрмоленко, С. Караман, В. Кононенко, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, Т. Симоненко, М. Стельмахович), диференціація національно-культурного компонента мови як основи формування мовлення (В. Жадько, Ю. Жадько, Р. Кісь, В. Кононенко, В. Красних, В. Маслова, І. Огієнко, О. Федик), формування етики й естетики мовлення засобами народної дидактики (Н. Бабич, О. Семенов, М. Стельмахович), духовний розвиток особистості на основі рідної мови (Ф. Буслаєв, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Костомаров, І. Срезневський, В. Сухомлинський), практичне застосування народнодидактичної системи в процесі формування мовленнєвих умінь і навичок учнів (О. Духнович, І. Огієнко, Г. Онкович, С. Русова, О. Семенов, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, В. Ужченко, К. Ушинський), вплив етнопсихологічних чинників на формування мовної особистості

(А. Вежбицька, О. Вишневецький, С. Єрмоленко, І. Зимня, Ю. Караулов, О. Леонтєв, О. Потебня, Ю. Сорокін, В. Тоїдіс, В. Янів).

Установлено, що формування ключових компетентностей у процесі навчання лексикології учнів старших класів на етнопедагогічних засадах пов'язане з вивченням мови як оригінального феномену етносу, специфічного способу сприйняття й оцінювання світу, що значною мірою сприяє оволодінню здобувачами освіти національно-культурним мовним компонентом, поглибленню етнознань та виробленню національного колориту їхнього мовлення. Засобом реалізації етнопедагогічної основи є українська мова й українська культура, які знаходять утілення в родинній лексиці й національно-культурних текстах. Світ, у якому живе й розвивається дитина, має своєрідний духовний колорит, який зберігається протягом усього її життя, тоді як вивчення родинної лексики в школі сприяє одночасному осмисленню місця досліджуваних лексем у вказаних наукових здобутках і судженнях науковців про необхідність забезпечення балансу розвитку особистості між проєктуванням професійної кар'єри та стратегією власного життя.

Ураховано, що саме в школі старшокласники під час вивчення лексикології української мови на матеріалі родинної лексики мають засвоїти життєво важливу інформацію про родину, рід, народ, взаємозв'язок названих лексем, а також аналізувати досліджувані поняття в контексті життєвої практики. Вивчення й аналіз етнопедагогічних джерел та спеціальної літератури переконують, що проблема виховання в учнів поваги до найближчого оточення домінує в культурах різних народів світу, водночас в Україні із покоління в покоління передаються традиції сімейного виховання дітей, оскільки родина для українців – це своєрідний осередок внутрішньої сили й опори, життєдайне джерело духовно-ментального центру виховання молоді. Народна педагогічна мудрість спонукає до подолання будь-яких сімейних чвар, непорозумінь, вчить поважати родовід, підтримувати сімейні традиції задля збереження честі та авторитету кожного члена родини.

Установлено, що здобутками педагогічної думки минулого є самобутні доробки А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, Я. Чепіги, які вказували на важливість плекання почуття любові до батьків, братів, сестер, школи, Батьківщини як закономірностей подолання задатків власного глибокого егоїзму. Педагоги надавали важливого значення створенню й зміцненню єдиної системи сімейно-шкільного виховання. Осмислення місця родинної лексики в системі педагогічних поглядів А. Макаренка, В. Сухомлинського, М. Стельмаховича, Я. Чепіги уможливило добір текстового матеріалу для формування ключових компетентностей старшокласників на уроках української мови під час вивчення лексикології. Суголосною викладеним позиціям педагогів минулого є думка Л. Мацько, що українська педагогічна матриця розгортається через мовне наповнення концептосфер ідей філософії серця Сковороди-Юркевича, народознавства й українознавства Драгоманова-Ващенка, державницького патріотизму Грушевського, народної педагогіки і національного виховання Ушинського-Русової, людинолюбства й родинності Сухомлинського-Захаренка. Разом із тим науковець підкреслює, що у навчально-виховному

процесі поряд із інтелектуальним відбувається моральне й культурне становлення молодшої людини, більше того, у старшій школі гуманітарних профілів могли б бути факультативи та інтегровані спецкурси з мовного родинознавства. У розділі обґрунтовано, що навчання лексикології української мови на етнопедагогічних засадах передбачає опору на: народну педагогіку як сукупність поглядів, ідей, норм, звичаїв, цінностей, ідеалів окремого етносу; народну дидактику, тобто систему принципів, методів, засобів навчання, прийняту в етнічному середовищі.

Теоретичні узагальнення, здійснені в процесі ретроспективного опрацювання й аналізу педагогічної літератури, дали змогу осмислити закоріненість розроблених науковцями етнопедагогічних засад навчання й виховання у міжособистісну сферу взаємин, нерозривний багатовіковий зв'язок із повір'ями, звичаями й традиціями українського народу, про що свідчать численні розвідки дослідників різних поколінь. Реалізація багатоаспектних завдань Нової української школи в умовах динамічного сьогодення об'єктивно зумовлює в процесі навчання української мови в старших класах акцентування уваги здобувачів освіти на виваженому й доцільному використанні слова як інструмента вербальної комунікації, номінації, етнокультурного феномену. Розкрито виховний і розвивальний потенціал родинної лексики, яка в сучасному українському соціумі загалом, як і дія кожного індивіда зокрема, визріває у своєрідні особистісні смисли, належним чином ще не досліджені в науковому дискурсі. Вивчення, аналіз і синтез праць з родинної педагогіки у контексті обраної проблеми дослідження дали змогу відстежити лексичні домінуючі, звичаї й традиції в українських родинах, пов'язані з найближчими для дітей людьми – матір'ю, батьком, бабусею, дідусем, братами, сестрами, що знайшли яскраве віддзеркалення у вербалізованих номінаціях членів родини й ментально формують позитивні асоціації в наймолодших членів сім'ї.

Для розкриття потенціалу родинної лексики в розділі виокремлено загальновідомі етнокультурні (мати, батько, дідусь, бабуся, брат, сестра, дорога, сорочка, оберіг, вода, криниця, земля, рушник тощо), робота з якими на уроках української мови збагачує учнів інформацією про традиції, звичаї, побут українського народу, сприяє формуванню ключових компетентностей старшокласників. Констатовано, що систематична й цілеспрямована робота над змістом етнокультурним, їхнім функційним навантаженням, різноаспектна робота над емоційно наснаженими текстами етнокультурологічного спрямування збагачує учнів інформацією про традиції, звичаї, побут українського народу, сприяє формуванню ключових компетентностей старшокласників, розвиває в них емоційний інтелект, стійкі позитивні асоціації, пов'язані з власною сім'єю, родиною. Задіяння потужного потенціалу української родинної лексики в зміст мовної освіти старшокласників сприяє формуванню здорових міжособистісних взаємин на засадах рівноправного партнерства, вихованню взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємопідтримки, взаємодопомоги в сім'ї, школі, соціумі, а також створенню міцних підвалин для самоорганізації громадянського суспільства.

У дослідженні українській родинній лексиці відведено статус дієвого засобу формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів профільного рівня задля забезпечення необхідного балансу в особистісному розвитку юних громадян та їхньої готовності до дорослого життя. Узагальнення здобутків психології, психолінгвістики, лінгводидактики та етнопедagogіки дало змогу встановити, що генетична спадкоємність поколінь і вияв родових особливостей є своєрідним засобом кодифікації індивідуального шляху набуття та поглиблення досвіду нащадків. У межах проекту Нової української школи, відповідно до вимог чинної навчальної програми з української мови для 10-11 класів (філологічний профіль) виникла необхідність запровадження методичної підтримки розвитку процесів раннього усвідомлення значущості родинних номінацій, особливостей їхнього уживання та впливу на специфіку родинної взаємодії в контексті досліджуваної проблеми. Спостережено, що кожен старшокласник має якомога раніше осягнути вагу та специфіку функціонування вказаних одиниць як в історичному, так і сучасному ракурсі, бути компетентним користувачем у широкому діапазоні подібних номінацій.

Встановлено, що пріоритетним напрямом освітнього процесу постає розвиток духовної сфери особистості, зокрема виховання патріотизму, моральних переконань, активізація пізнавальної діяльності учнів, відчуття прекрасного, збагачення словникового запасу, формування особистісних переконань. Обґрунтовано, що в умовах реалізації багатоаспектних завдань Нової української школи важливо на уроках української мови формувати в учнів старших класів уміння готувати історико-культурологічні коментарі до національно-культурних лексем, проводити етнолінгвістичні дослідження, систематизувати лінгвокультурну інформацію шляхом виконання запропонованої системи дотекстових та післятекстових завдань етнокультурного спрямування, зокрема: визначення варіантів зменшено-пестливих суфіксів родинних номінацій-звертань у контекстному оточенні; усне повідомлення на запропоновану тему; дискусії щодо дослідження лексичних родинних номінацій у хронологічному зрізі минулого й сьогодення; написання творів-мініатюр на обрану тему; дослідження етнокультурних символів у річищі української родинної номінації; розроблення індивідуальних проєктів із елементами творчої візуалізації та креативного застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за визначеною схемою-алгоритмом: родинна лексична номінація – етнокультурний символ – ілюстративний матеріал із поетичного доробку улюбленого майстра слова – саморефлексія міркувань до та після запропонованих вправ. Запропонована система дотекстових та післятекстових завдань етнокультурного спрямування сприяє збагаченню словникового запасу старшокласників, формуванню в учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) виокремлених у дослідженні ключових компетентностей.

У третьому розділі – **«Лінгводидактичні засади формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) на матеріалі родинної лексики»** – проаналізовано зміст навчально-методичного забезпечення з української мови для учнів 10-11 класів

закладів загальної середньої освіти (профільний рівень); схарактеризовано підходи до організації освітнього процесу для учнів 10-11 класів у проєкції формування ключових компетентностей на уроках вивчення лексикології української мови; описано принципи навчання лексикології української мови на матеріалі родинної лексики; висвітлено вузлові аспекти організації навчання лексикології української мови на засадах інтеграції.

У результаті аналізу змісту навчально-методичного забезпечення з української мови в 10-11 класах (профільний рівень) на відповідність потребам сучасного освітнього процесу констатовано, що з 2017 року введено в дію нову редакцію програми з української мови для профільного навчання учнів 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія 2017 рік (автори: Л. Мацько, Т. Груба, О. Семенов, Т. Симоненко), в якій оновлено мету, завдання і зміст програми відповідно до освітніх потреб сучасного суспільства, доповнено низку вимог до вивчення української мови на профільному рівні. Реалізацію освітніх завдань спроєктовано з урахуванням сучасних підходів до навчання української мови: *особистісно орієнтованого, компетентнісного, комунікативно-діяльнісного, когнітивно-комунікативного, соціокультурного, текстоцентричного*. Змістову спрямованість програми націлено на реалізацію компетентнісного підходу, що забезпечує організацію освітнього процесу в старших класах профільного рівня на компетентнісних засадах.

У розділі зазначено, що досвід створення підручників з української мови для старших класів профільного рівня незначний. Спочатку вийшла лінійка підручників авторського колективу (С. Караман, О. Караман, М. Плющ, В. Тихоша) для поглибленого вивчення української мови (2010 р.; 2011 р.; 2012 р.). 2018 року вперше в українській лінгводидактиці для профільного рівня підготовлено підручник авторського колективу в складі: С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова та альтернативний підручник (автори: А. Ворон, В. Солопенко), у змісті яких зреалізовано освітню, розвивальну й виховну функції, спрямовані на засвоєння знань з лексикології як розділу мовознавчої науки та вдосконалення умінь нормативного слововживання, збагачення словникового запасу здобувачів освіти, культури мовлення. Хоч дидактичний діапазон завдань і вправ, вміщених у підручниках, сприяє формуванню у старшокласників системи людських цінностей, правил поведінки й взаємодії в громадянському суспільстві, спонукає до вивчення професійних здобутків членів власної сім'ї, родини як визначної самоцінності для представників різних поколінь, проте в аспекті обраної проблеми дослідження підручники з української мови для учнів 10-11 класів (профільний рівень) створюють лише певні ресурсні можливості в опрацюванні родинної лексики через виконання індивідуальних, парних і групових проєктів, завдань і вправ проблемно-пошукового характеру, творчих та дослідницьких завдань, спрямованих на студіювання культурем, лексем на позначення сімейних, родинних зв'язків, звичаїв, традицій.

У процесі вивчення наукової літератури та спеціальних досліджень з лінгводидактики з'ясовано, що з проблеми сучасних підходів до навчання

української мови є значні напрацювання (З. Бакум, О. Біляєв, Н. Бібік, А. Богуш, В. Бондар, Л. Бондар, М. Вашуленко, В. Вітюк, Т. Груба, Є. Голобородько, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Гончаренко, М. Греб, Т. Донченко, Р. Дружененко, С. Караман, О. Караман, О. Копусь, О. Кулик, І. Кучеренко, О. Кучерук, Н. Луцан, Л. Мамчур, Л. Овсієнко, С. Омельчук, М. Пентилок, О. Пометун, О. Савченко, О. Семенов, І. Хом'як, С. Яворська та інші), в роботах яких обґрунтовано загальні характеристики й розкрито технологічні аспекти впровадження кожного з підходів до навчання мови та шляхів їх реалізації в освітній практиці. Услід за сучасними українськими дидактами та лінгводидактами в розділі виокремлено й обґрунтовано такі підходи до навчання лексикології української мови на матеріалі родинної лексики, як: *особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний, комунікативний, контекстний, словоцентричний, текстоцентричний, дослідницький та соціокультурний*.

У процесі теоретичних узагальнень *особистісно орієнтований підхід* до навчання лексикології української мови ґрунтується на механізмах свідомості й самосвідомості індивідів і сприяє формуванню стійких ціннісних орієнтирів у різних видах навчально-пізнавальної діяльності. *Компетентнісний підхід* визначено як базовий, що передбачає спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключові й предметна компетентності. *Діяльнісний підхід* спрямований на розвиток предметної та ключових компетентностей учнів, застосування здобутих на уроках української мови знань в різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях, на успішну соціалізацію здобувачів освіти, формування соціально значущих умінь працювати в команді. *Комунікативний підхід* розглянуто як організацію навчання лексикології української мови на матеріалі родинної лексики, що передбачає задіяння життєво важливого потенціалу лексичних одиниць у змодельовані навчальні ситуації, які спонукають старшокласників до ефективної комунікації. *Контекстний підхід* обґрунтовано як цілісну комплексну модель організації та функціонування освітньої системи, що ґрунтується на прагненні суб'єктів навчання до пізнання та самопізнання, до саморозвитку й самореалізації, забезпечує його самоактуалізацію в тому життєвому просторі (контексті), у який він залучений і частиною якого вони є. *Словоцентричний підхід* схарактеризовано як лінгводидактичну категорію, що реалізується в процесі навчання здебільшого шляхом дефініційного аналізу, який передбачає усвідомлення та використання словникових тлумачень семасіологічного, ономасіологічного, реляційного рівнів. Реалізація словоцентричного підходу під час навчання старшокласників лексикології (на матеріалах родинної лексики) здійснено системно, інтегративно, інтерактивно, з урахуванням змістового складника шкільного курсу української мови, а також в органічній єдності з іншими підходами, що уможливорює розкриття багатства словника сучасної української літературної мови, багатозначність слова, сприяє з'ясуванню конкретного та абстрактного, прямого і переносного значень слова, допомагає активно оволодіти необхідним для подальшої професійної діяльності словниковим запасом літературної мови.

Текстоцентричний підхід схарактеризовано як один з визначальних у навчанні лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики), оскільки дає змогу широко використовувати дидактичний і лінгвістичний ресурси тексту, організувати спостереження за особливостями функціонування лексичних одиниць, залучати учнів до висловлення власних позицій з порушених автором тексту проблем, формувати ціннісні орієнтири в процесі опрацювання семантичних полів родинної лексики. *Соціокультурний підхід* у навчанні лексикології української мови базується переважно на основі дібраних лексем і текстів, змістове наповнення яких збагачено родинною лексикою, що доцільно використовувати як дидактичний матеріал, а також з допомогою системи пропонуванних завдань і вправ. Ознайомлення із соціокультурними особливостями українського народу позитивно впливає на засвоєння мови: відомості про історію, географічне розташування, економічний розвиток, побут, що закономірно заохочує старшокласників до комунікації та сприяє засвоєнню мовного матеріалу з лексикології української мови. *Дослідницький підхід* до навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) сприяє формуванню предметної і ключових компетентностей учнів старших класів, оскільки уможливує: збагачення словникового запасу здобувачів освіти; вдосконалення вмінь добирати комунікативно доречні лексеми, залучення старшокласників до роботи з лексикографічними джерелами, дослідницької діяльності.

Установлено, що в контексті сучасних освітніх реалій у розділі визначено основні три домінуючі позиції в обґрунтуванні принципів навчання лексикології української мови в старших класах (профільний рівень) як вихідних положень, зокрема: перша позиція спирається на загальнодидактичні принципи, спільні для всіх шкільних предметів, які враховують насамперед психологічні засади організації освітнього процесу і спрямовані на формування ключових компетентностей учнів; друга – ґрунтується на лінгводидактичних принципах навчання, яку взято за вихідні положення в навчанні української мови в закладах загальної середньої освіти; третя – стосується специфічних принципів навчання української лексикології (на матеріалі родинної лексики).

Аналіз і синтез спеціальної літератури дали змогу з'ясувати, що з-поміж загальнодидактичних принципів навчання у розділі описано такі: науковості, систематичності, послідовності, наступності, перспективності, зв'язку теорії з практикою, урахування життєвої перспективи, наочності, доступності, зв'язку навчання з вихованням і розвитком, які докладно схарактеризовано в підручниках методики навчання української мови, підтверджено багаторічною освітньою практикою, відтак у дослідженні доповнено й обґрунтовано принципи навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики): комунікативно-прагматичної спрямованості, технологізування, діалогізування, лінгвокреативності, саморозвитку, інтегративності. В розділі описано власне методичні принципи: принцип взаємозв'язку розвитку усних і писемних видів мовленнєвої діяльності; принцип зв'язку розвитку мовлення з формуванням ключових компетентностей; принцип зв'язку мовленнєвої (комунікативної) та діяльнісної (стратегічної) змістових ліній; принцип зв'язку мовленнєвої

(комунікативної) та соціокультурної змістових ліній. Об'єктивна необхідність реалізації сучасних загальнодидактичних і власне методичних принципів навчання лексикології (на матеріалі родинної лексики) зумовила врахування вимог до всіх компонентів освітнього процесу: цілей і завдань удосконалення змісту; добору форм, методів, прийомів, засобів навчання; стимулювання, планування й аналіз результатів навчання задля ефективного формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень).

З'ясовано, що глобалізаційні й інтеграційні процеси в усіх сферах функціонування українського суспільства значною мірою торкнулися й освітньої галузі, що підтверджують праці педагогів (Н. Бібік, С. Гончаренко, В. Єльченко, М. Закович, Т. Засекіна, С. Клепко, І. Козловська, Ю. Мальований, О. Мащенко, В. Моргун, Е. Косенко та ін.), в яких доведено доцільність організації освітнього процесу на засадах міжпредметної інтеграції. У розділі зміст поняття «міжпредметна інтеграція» потлумачено як методично доцільне об'єднання й кореляція змісту навчального матеріалу з конкретної теми української мови та дотичними темами інших предметів навчального плану для учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень); готовність застосовувати інтегративні знання у подібних варіативних ситуаціях під час виконання вправ і завдань з лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики). Вивчення, аналіз і синтез педагогічної літератури дали змогу встановити найбільш поширені види інтеграції: інтеграція навчального змісту (внутрішньопредметна і міжпредметна); інтеграція цілей освітнього процесу; інтеграція різних видів розумових і практичних дій (шляхом залучення учнів до пізнавальної, мовленнєвої, організаційної діяльності) та особистісно чуттєвих вражень від навчання; інтеграція форм і методів навчання. У розділі виокремлено міжпредметну інтеграцію як дієвий ресурс формування ключових компетентностей учнів у процесі навчання лексикології (на матеріалі родинної лексики) в старших класах профільного рівня.

Установлено, що лінгводидактами (О. Біляєв, Л. Варзацька, Т. Груба, С. Караман, І. Кучеренко, О. Кучерук, Г. Лещенко та ін.) з належною повнотою обґрунтовано: для забезпечення ефективної інтеграції на уроках української мови доцільно визначити, який обсяг знань із спільної предметної проблеми здобули старшокласники в процесі опанування інших предметів; який матеріал з обраної для інтегрованого вивчення проблеми доцільно використати на конкретному уроці, якою інформацією, важливою для формування ключових компетентностей учнів, цей матеріал необхідно розширити й доповнити. Опрацювання спеціальних досліджень українських лінгводидактів уможливило висновок, що ефективна міжпредметна інтеграція в процесі навчання лексикології української мови можлива за дотримання таких умов, зокрема: використання різноманітних прийомів розумової діяльності здобувачів (спостереження, індукція, дедукція, порівняння, аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, конкретизація); вербалізування її результатів (судження, поняття тощо); урахування здобутих учнями знань на уроках української мови та інших шкільних предметів; спостереження над мовою на матеріалі текстів різної

жанрово-стильової належності з певною метою; формування в старшокласників самоосвітніх умінь і навичок, зокрема вмінь самостійно переносити знання в нові навчальні й життєві ситуації. У розділі як продуктивний визначено напрям на міжпредметну інтеграцію в таких поєднаннях: українська мова – біологія, українська мова – українська та зарубіжна літератури, українська мова – технології, українська мова – фізичне виховання, українська мова – історія, українська мова – іноземні мови, що сприяє створенню у свідомості учнів стійких асоціативних зв'язків, формуванню цілісної мовної картини світу, й позитивно впливає на формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень).

У четвертому розділі – **«Методичний інструментарій формування ключових компетентностей в учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень)»** – схарактеризовано методи навчання української мови в контексті досліджуваної проблеми як лінгводидактичну категорію; описано систему вправ і завдань з лексикології української мови; розроблено стратегію організації самостійної роботи старшокласників; визначено критерії, показники та рівні сформованості ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики).

Ретроспективне опрацювання наукової літератури та спеціальних досліджень, що висвітлюють проблему методів навчання як базової педагогічної категорії, дало змогу з'ясувати тенденції у тлумаченні змісту та визначенні класифікаційних ознак методів навчання. У результаті теоретичних узагальнень встановлено, що зусилля дидактів і лінгводидактів упродовж тривалого часу й донині спрямовані на пошук дієвих ресурсів підвищення якості освітнього процесу на різних його етапах, про що свідчить численна кількість класифікацій методів навчання загалом, української мови зокрема.

Дослідженню проблеми методів навчання в загальнодидактичному та лінгводидактичному аспектах присвячено праці А. Алексюка, Ю. Бабанського, З. Бакум, О. Біляєва, В. Бондаря, Г. Ващенко, Є. Голанта, С. Гончаренка, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Грубої, Б. Єсіпова, Т. Ільїна, С. Карамана, О. Кулик, О. Копусь, О. Кучерук, І. Лернера, Н. Луцан, М. Махмутова, В. Мельничайка, В. Онишука, С. Омельчука, В. Паламарчук, М. Пентилюк, Є. Петровського, К. Плиско, М. Савіна, В. Сухомлинського, М. Скаткіна, О. Текучова, Л. Федоренко, М. Фіцули, С. Чавдарова та ін. Аналіз і синтез праць дослідників з означеної проблеми дали змогу констатувати, що учні-дидакти та лінгводидакти характеризують методи багатоаспектно. З'ясовано, що в дидактиці дослідники розробили класифікації методів навчання за різними критеріями: джерелами знань, рівнем пізнавальної діяльності учнів, за дидактичною метою, способом взаємодії учителя й учнів на уроці.

Аналіз позицій дослідників дав змогу з'ясувати, що в педагогів та лінгводидактів немає єдиного погляду на проблему класифікації та дидактичні функції методів навчання, що свідчить про складність змісту поняття «метод навчання» як об'єднану в одне ціле діяльність учителя й учнів,

спрямовану на досягнення власне предметних цілей мовної освіти та формування ключових компетентностей учнів. Спостережено, що на вибір методу навчання впливає насамперед своєрідність предмета, який опановують учні. Уроки української мови відрізняються від інших тим, що знання, здобуті на них, стають не самоціллю, а засобом засвоєння інформації з інших предметів, інструментом пізнання, спілкування, соціалізації, самореалізації, відтак методи, використовувані вчителями-словесниками, забезпечують суб'єктність здобувачів освіти, стимулюють їх до пошукової, проєктної, самостійної роботи. З урахуванням запропонованих дидактики й лінгводидактики класифікацій методів навчання продуктивними в розділі визначено такі методи навчання лексикології української мови: пояснювально-ілюстративний, частково-пошуковий, дослідницький, проєктний.

Пояснювально-ілюстративний метод, спрямований на активізацію пізнавальної, мовленнєвої діяльності старшокласників, передбачає сприймання, структурування, запам'ятовування інформації, використовуючи візуалізацію для задіяння різних каналів сприймання. Результативність означеного методу значною мірою залежить від якості добору інформації, логічно організованого пояснення з використанням вагомих аргументів, доступних і цікавих прикладів, інформаційно-комунікаційних засобів навчання. *Частково-пошуковий метод* спонукає старшокласників до пошукової роботи, спрямованої на порівняння, виокремлення спільних і відмінних ознак у мовних явищах, процесах задля правильного добору виучуваних лексем, виявлення особливостей їх семантики та доцільності використання в текстах різної жанрово-стильової належності, створює можливість для роботи учнів з лексикографічними, науково-популярними виданнями, сприяє формуванню дослідницьких умінь, лінгвокреативності, збагаченню словникового запасу, розвитку логічного мислення учнів, усвідомленню операцій узагальнення, систематизації досліджуваного матеріалу, його практичної значущості й результативності, дає змогу старшокласникові відчути емоційний ефект самостійного пошуку, усвідомленню особистої участі в розв'язанні поставлених завдань, досягненні мети. *Дослідницький метод* визначено як дієвий у процесі навчання лексикології, оскільки за допомогою вправ відбувається розвиток і зміцнення необхідних умінь, навичок, розвиваються і зміцнюються необхідні вміння, навички, здібності, імітується інтелектуальний процес прийняття рішень, здійснюється шляхом самостійного дослідження учнями посильних для розв'язання проблемних завдань із лексикології української мови, активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів під час проведення мовних досліджень з лексикології, формує в них критичне мислення, уміння формулювати висновки на основі здійснених спостережень, висувати припущення й перевіряти їхню вірогідність. Дослідницькі завдання учнів за змістом і формою виконання можуть бути різними: самостійне опрацювання літератури, збирання конкретної групи лексики, проведення соціолінгвістичних опитувань, підготовка доповідей й лінгвістичних повідомлень, мультимедійних презентацій, виступи перед однокласниками, спостереження над особливостями використання лексичних одиниць у художніх творах.

Ураховано, що в умовах практико-орієнтованої парадигми організації освітнього процесу в старших класах (профільний рівень) вивчення української мови має узагальнювально-систематизувальний характер. Саме тому значне місце відведено виконанню навчально-тренувальних вправ і завдань. Відтак пріоритет відведено інтерактивним методам навчання, які спонукають учнів до самостійного опрацювання інформації, зіставлення, усебічного аналізу мовного й мовленнєвого матеріалу, його систематизації, ілюстрування власними прикладами. Інтерактивні методи навчання докорінно змінюють схему комунікації в освітньому процесі, забезпечують комунікативну спрямованість навчання, урізноманітнюють форми організації навчання, зокрема індивідуальної, парної, групової, фронтальної, спонукають учнів до лінгвокреативності, створюють комфортні умови навчання, за яких кожен учень відчуває свою інтелектуальну спроможність. У розділі обґрунтовано методичну доцільність застосування в процесі навчання лексикології української мови учнів 10-11 класів таких інтерактивних методів, як пошук інформації з визначеної проблематики, карта пам'яті, сторителінг, метод проєктів (за умови індивідуального виконання), функційний діапазон яких значно ширший під час організації парної роботи (робота парами, лінгвістична дуель, мікрофон, метод діалогування та ін.). Водночас в організації групової, фронтальної роботи продуктивними визначено кейс-метод, метод проєктів, метод рольової гри, мозковий штурм та ін.

Експериментально підтверджено ефективність методу проєктів (*дослідницьких, творчих, рольових, інформаційних, прикладних, практично-організаційних*), якими передбачено використання широкого спектру проблемно-пошукових завдань, спрямованих на реальний, практичний результат. Продуктивність *дослідницького проєкту* полягає в досягненні поставленої мети шляхом детального опрацювання проблеми, результатом якого є створений здобувачами освіти конкретний інтелектуальний продукт (стінівка, мультимедійна презентація, проєкт, фрагмент хрестоматії, словника тощо). З'ясовано, що визначальними ознаками типології навчальних проєктів є кількість учасників, охоплених проєктом; тривалість і місце проведення; вид діяльності членів проєкту, характер змістового матеріалу, спосіб координації, тематика програмового матеріалу, використання сучасних засобів навчання тощо. Установлено, що *метод проєктів* в освітній практиці використовують для формування в учнів умінь працювати в команді, обробляти інформаційні масиви, визначаючи вірогідність інформації, її доцільність для використання в освітньому процесі та в різних життєвих ситуаціях, збагачення словникового запасу, комунікативних умінь, вироблення мовного смаку, лінгвокреативності, що є маркерами сформованості ключових компетентностей здобувачів освіти.

Теоретичні узагальнення, здійснені в процесі опрацювання спеціальної літератури, уможливили висновок, що в лінгводидактичній науці вправи завжди перебували в полі зацікавлень багатьох дослідників. Особливості використання вправ і завдань на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти різних типів розглядали З. Бакум, О. Біляєв, Н. Бондаренко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Груба, Н. Дика, Т. Донченко, Р. Дружененко, О. Караман, С. Караман, О. Кулик, О. Копусь, І. Кучеренко, О. Кучерук,

Н. Луцан, В. Мельничайко, А. Нікітіна, Л. Овсієнко, Т. Окуневич, С. Омельчук, М. Пентилюк, Л. Попова, Т. Симоненко, С. Яворська та ін.

У сучасній лінгводидактиці розроблено кілька класифікацій вправ, які дослідники розрізняють за різними критеріями: місцем роботи (класні й домашні), формою (усні й письмові), мисленнєвими операціями (аналітичні, аналітико-синтетичні, синтетичні), характером діяльності учнів (усні, письмові, графічні та практичні) тощо. Студіювання лінгводидактичної літератури засвідчує, що з-поміж дослідників немає одностайності щодо виокремлення й обґрунтування критеріїв для класифікації вправ, у результаті чого наявні різні класифікації, зокрема: *за дидактичною метою, ступенем самостійності і творчості* – підготовчі, вступні, тренувальні, завершальні (В. Онишук); *за змістом* – фонетичні, граматичні, орфографічні, стилістичні; *за формою проведення* – усні, письмові (О. Текучов); *за зразком*, конструктивні, творчі (М. Львов); *за рівнем засвоєння знань* – репродуктивні, конструктивні, аналітичні, творчі (І. Рахманов, Ю. Пассов, М. Успенський); *за характером мовленнєвих операцій* – членування мовленнєвого потоку на структурні компоненти, завершення побудови мовних одиниць, розширення і згортання висловлювань, заміна окремих елементів, перебудова і побудова мовних одиниць усіх рівнів, редагування, переклад; *за етапом становлення мовленнєвих навичок* – мовні, аналітичні, конструктивні, мовленнєві, комунікативні (В. Мельничайко); *за формою мовлення*: усні і письмові; *за змістом програмового матеріалу*: фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні, власне стилістичні; *за місцем застосування вправ*: супровідні, спеціальні, тренувальні; *за методикою проведення*: вправи на спостереження, стилістичний аналіз, стилістичне експериментування, конструювання і редагування.

У процесі навчання лексикології української мови в старших класах (профіль – філологія) методично доцільним визначено поєднання різних типів вправ з домінуванням дослідницьких і проєктних компетентісно спрямованих вправ. Пріоритетним критерієм у доборі вправ і завдань для навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) визначено компетентісну зорієнтованість, що сприяє розвитку в учнів комунікативної гнучкості, умінь критично оцінювати ситуації, аналізувати, висловлювати власну думку щодо тієї чи тієї ситуації, моделювати різні соціальні ролі тощо. У процесі дослідження місця й ролі родинної лексики у теорії життєвого циклу сім'ї та під час виконання системи вправ дійшли висновку, що виконання пропонованої системи вправ і завдань має досить сприятливий ґрунт для формування ключових компетентностей, розбудови й зміцнення родини, забезпечення необхідного балансу розвитку особистості старшокласників.

Диджиталізація усіх сфер життєдіяльності суспільства, стрімкі інформаційні сплески зумовлюють організацію самостійної роботи з доцільним вибором таких видів навчальної діяльності, що відповідають інтересам і запитам молоді, сприяють становленню світогляду, формуванню пізнавальної самостійності, виробленню вмінь працювати з літературою, самостійно оцінювати власні досягнення, а також розвивають демократичність і творчість під час особистісної взаємодії учасниками освітнього процесу. Встановлено, що

стимулом для ефективної самостійної роботи старшокласників є методично правильно вибудована вчителем її стратегія, вміння прогностично долати шлях пізнання учнів 10-11 класів, створювати умови для відчуття радості від результатів самостійних пошуків, самостійного опрацювання нового матеріалу. Українська лексика на позначення родинних найменувань як значний мотиваційний, освітньо-виховний ресурс сприяє формуванню в старшокласників життєво необхідних умінь, як-от: самостійно розв'язувати поставлену проблему, знаходити варіанти конструктивних рішень, брати на себе відповідальність, працюючи індивідуально, парами, групами, оперувати мовними засобами, що толерують позитивні взаємини.

Експериментально підтверджено ефективність організації самостійної роботи старшокласників за навчальним алгоритмом, яким передбачено шість логічно вибудованих етапів: *перший – мотиваційний*, який є досить важливим для розвитку мотивації, адже під час опанування навчального матеріалу формує здатність бачити практичну цінність й особливості прикладного використання вивчаного матеріалу, що потребує самостійності в розв'язанні пропонуваніх завдань. *Другий етап – опрацювання термінів* (робота зі словниками, енциклопедіями, довідниками та ін.), оскільки нерозуміння лексичного значення понять унеможливає будь-які подальші самостійні здобутки, збіднює словниковий запас мовця. *Третій етап – з'ясування теоретичних положень* (актуальність, історія, персоналії і т. ін.), де змістове наповнення передає почуттєву сферу емоцій, вказує на зв'язок із практикою застосування, особисту значимість досліджуваного теоретичного матеріалу, його недоліки та переваги. *Четвертий етап – наведення та аналіз прикладів* – здобувачі освіти під час виконання завдань самостійної роботи мають розуміти причинно-наслідкові зв'язки між теоретичним і практичним матеріалом, усвідомлювати нюанси досліджуваної взаємозалежності й отриманих результатів. *П'ятий етап – складання таблиць або схем* – практичне застосування теоретичної інформації з використанням карт пам'яті (Mind map) як ефективного й зручного способу візуалізації, альтернативних записів, що віддзеркалюють нескінченну різноманітність асоціацій індивідуального характеру. *Шостий етап – етап саморефлексії й оцінювання* – занотовування власних результатів самостійної роботи, інформаційно-пізнавальних досягнень, формулювання висновків, систематизація й узагальнення власних напрацювань. З'ясовано, що самостійна робота старшокласників є невід'ємним складником спрямованості індивіда, основою для саморозвитку й формування ключових компетентностей у процесі навчання лексикології української мови на матеріалі родинної лексики, а також маркером родинності як домінуючої характеристики громадянина Української держави.

Задля реалізації завдань експериментального навчання в розділі визначено критерії та показники як ознаки, за якими здійснено моніторинг й об'єктивне оцінювання процесу й результату формування ключових компетентностей учнів старших класів на уроках української мови у процесі вивчення лексикології (на матеріалі родинної лексики). У розробленні критеріїв сформованості ключових компетентностей учнів у роботі спираємося на означену в концепції навчання української мови учнів старшої школи

структуру компетентностей, відповідно до якої й визначено чотири критерії – *знаннєвий, діяльнісний, емоційно-ціннісний, поведінковий*.

Знаннєвий критерій (К1) співвіднесено з наявністю в учнів міцних знань з лексикології української мови, зокрема про роль слова в комунікації, значення родинної лексики.

Діяльнісний критерій (К2) пов'язано з умінями старшокласників комунікативно доцільно застосовувати лексичні одиниці у власному мовленні; правильно пояснювати лексичне значення кожного слова, ураховуючи його багатозначність, естетичний потенціал; здійсненням текстосприймального та інтепретаційного видів текстової діяльності, виявляючи стійкі вміння й навички орієнтування, пошуку й здобування інформації.

Емоційно-ціннісним критерієм (К3) визначено вміння здобувачів освіти висловлювати власне ставлення до знайденої інформації, чужих думок, виявом відповідальності за порушення лексичної норми у власному мовленні, а також уміння виражати засобами мови адекватні почуття і враження від результатів роботи; керувати емоціями; працювати в групі, в команді.

Поведінковим критерієм (К4) передбачено активність учнів у збагаченні власного словникового запасу; продукування усних і писемних текстів різної жанрово-стильової належності; готовність до мовленнєвої взаємодії, міжособистісного та міжкультурного спілкування та співпраці; ініціювання обговорення складних або суперечливих питань з теми, володіння різноманітними стратегіями і тактиками ефективної комунікації, що відповідають досвіду, інтересам, психологічним особливостям, для досягнення життєвих цілей.

Кожен із критеріїв схарактеризовано низкою показників, виокремлених у чинній програмі з української мови (профільний рівень) у розділах «Рівні оцінювання навчально-пізнавальної діяльності учнів», «Вимоги до рівня підготовки випускників». До методів визначення рівнів сформованості ключових компетентностей учнів (спілкування державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; громадянські та соціальні компетентності; культурна компетентність), на формування яких і сфокусовано увагу в процесі навчання лексикології української мови в старших класах профільного рівня (на матеріалі родинної лексики) віднесено: *тестування, концептуальний аналіз, комплексний аналіз тексту, аналіз комунікативних ситуацій, есе, підготовку мовознавчих коментарів* тощо. Рівні освітніх досягнень здобувачів освіти визначено за шкалою, представленою в чинній програмі з української мови: «високий», «достатній», «середній», «низький».

У п'ятому розділі – **«Експериментальна перевірка методики формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів на уроках української мови у процесі вивчення лексикології (на матеріалі родинної лексики)»** – з'ясовано зміст, мету, завдання експериментально-дослідної роботи; розроблено програму; описано й проаналізовано перебіг і результати констатувального, формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту; доведено ефективність розробленої методики формування ключових компетентностей учнів старших класів на уроках української мови у процесі вивчення лексикології (на матеріалі родинної лексики).

Експериментальне дослідження тривало впродовж трьох етапів – констатувального, формувального та контрольного. Перший – *констатувальний етап* – мав за мету виконання ґрунтового науково-теоретичного аналізу досліджуваної проблеми та передбачав реалізацію констатувального зрізу задля встановлення стартового рівня сформованості ключових компетентностей учнів старших класів на уроках української мови у процесі вивчення лексикології (на матеріалі родинної лексики), розроблення експериментально-дослідницької методики.

На підставі даних констатувального експерименту, спостережень за перебігом освітнього процесу, бесід з учителями-словесниками було виокремлено етапи формування ключових компетентностей учнів старших класів. Формувальний етап педагогічного експерименту було проведено в три етапи, відповідно до кожного була поставлена мета. На I етапі – мотиваційному – формування ключових компетентностей старшокласників відбувалося в межах вивчення тем, що передують навчанню лексикології (хронологічно цей етап відбувався в 10 класі до вивчення теми «Лексикологія»). Упродовж етапу відбувалася підготовча робота до вивчення родинної лексики. Під час II етапу – основного – формування ключових компетентностей відбувалося у процесі опанування теми «Лексикологія української мови», «Фразеологія», «Лексикографія». Для цього було розроблено систему вправ на матеріалі родинної лексики, спрямовану на формування ключових компетентностей старшокласників. У процесі III етапу – узагальнювального – формування ключових компетентностей відбувалося в процесі засвоєння морфології, риторики та синтаксису української мови. Загалом експериментальне навчання тривало впродовж десятого класу та першого півріччя одинадцятого класу. Крім того, важливе місце в експериментальному навчанні посідала самостійна робота здобувачів освіти, що передбачала залучення старшокласників до дослідницької, проектної діяльності.

Упродовж першого етапу формувального експерименту формування ключових компетентностей старшокласників відбувалося в межах вивчення тем, що передують навчанню лексикології (хронологічно цей етап відбувався в 10 класі до вивчення теми «Лексикологія»). Упродовж етапу відбувалася підготовча робота до вивчення родинної лексики. Так, під час вивчення теми «Проблема екології української мови» (10 клас) було порушено питання функціонування української мови як важливого складника екосистеми. Для цього учням було запропоновано низку компетентісно орієнтованих вправ, побудованих на текстовому матеріалі. У цьому випадку текст слугував не тільки об'єктом дослідження мовних одиниць, а й спостереження над комунікативною поведінкою персонажів, спонукав учнів до висловлення власних вражень і відчуттів від змісту почутого або прочитаного.

Потужним джерелом розвитку інтересу до вивчення лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) стала реалізація міжпредметних зв'язків у навчанні української мови з українською та зарубіжною літературою, іноземними мовами, історією, географією, образотворчим мистецтвом, музикою, що передусім виявлялося у використанні текстів відповідної тематики. Робота з текстами, що представляли різні

жанрово-тематичні напрями сучасного дискурсу в засобах масової інформації, науково-популярній літературі, зразках офіційно-ділового стилю, художніх творах, інформаційно збагачувала учнів і сприяла збільшенню їхнього словникового запасу, формуванню вмінь керувати емоціями, розвитку емпатії, а також їхній адаптації до різноманітних комунікативних ситуацій. Завдання до вправ містили комунікативні настанови, що потребували від здобувачів освіти застосування вмінь висловлювати згоду, підтверджувати сказане, приєднуватися до сказаного, доповнювати співрозмовника: продовжувати текст, підтверджувати або спростовувати думку про щось тощо; умінь висловлювати власне ставлення до фактів, явищ, уточнювати інформацію, виокремлювати в ній головне тощо.

Упродовж другого – основного – етапу формування ключових компетентностей учнів старших класів відбувалося під час опанування розділів «Лексикологія української мови», «Фразеологія», «Лексикографія». Для цього було розроблено систему вправ на матеріалі родинної лексики, спрямовану на формування ключових компетентностей старшокласників. Завдання до вправ передбачали роботу з лексикографічними виданнями в контексті вивчення досліджуваних одиниць, наприклад, з'ясування значення таких понять, як: *родина, рід, пращур, прародич, дівер, тесть, генеалогія* тощо.

Особливе місце посідали дослідницькі вправи, що спонукали старшокласників до опрацювання текстів мовознавчого, лінгвокультурологічного спрямування. Перед ознайомленням із текстом учням ставили завдання, спрямовані на вдосконалення умінь здобувати інформацію, трансформувати її. Ефективним виявився проєкт «Родинна лексика», працюючи над яким, учні збирали інформацію з різних лексикографічних видань про відповідні лексеми. Результати виконання проєкту було представлено як мультимедійну презентацію. Крім дослідницької, десятикласників систематично залучали до самостійної роботи, що здебільшого була спрямована на самостійне здобування інформації. Так, самостійне вивчення матеріалу за підручником передбачало виконання таких завдань: постановку запитань за змістом параграфа, відповіді на запитання, поставлені вчителем, виписування ключових слів, добір засобів граматичного зв'язку для побудови тексту за змістом параграфа, колективне і самостійне складання плану відповіді, побудову таблиці за змістом теоретичного матеріалу тощо. Використання подібних завдань сприяло розвитку таких важливих якостей особистості, як здатність до самостійного здобування знань, уміння працювати з навчальною літературою, планувати власну навчальну діяльність, виконувати різного роду записи, сприймати й відтворювати навчальний текст.

Значна частина завдань передбачала моделювання або обговорення різних мовленнєвих ситуацій, у процесі яких виокремлювалося індивідуальне мовлення учнів, здійснювалося їхнє мовленнєве виховання й формувалося усвідомлення позитивної мовленнєвої поведінки. Старшокласники вчилися спостерігати, порівнювати, зіставляти певні мовні явища. Особливу роль було приділено творчим роботам учнів, які писали есе, твори-мініатюри, інформаційні повідомлення, мовознавчі коментарі, дописи в соціальні мережі.

У процесі III етапу – узагальнювального – формування ключових компетентностей відбувалося в процесі засвоєння морфології, риторики та синтаксису української мови. На цьому етапі важливе місце посідала самостійна робота здобувачів освіти, що передбачала залучення старшокласників до дослідницької діяльності, виконання проєктів, підготовку мультимедійних презентацій, написання творчих робіт тощо. У контексті формування ключових компетентностей ефективним виявилось використання ситуаційних вправ, що передбачають моделювання відповідних життєвих ситуацій, пов'язаних із життям української родини, за умов якої учні виконують певні соціальні ролі. Подібні завдання сприяли формуванню емпатії, емоційного інтелекту, лінгвокреативності.

Добір вправ на кожному з етапів експериментального навчання залежав від дидактичної мети, стартового рівня сформованості ключових компетентностей здобувачів освіти, характеру їхньої пізнавальної діяльності, темпів засвоєння навчального матеріалу. Експериментально підтверджено доцільність застосування в старших класах (профіль – філологія) різних типів вправ з домінуванням дослідницьких і проєктних компетентісно спрямованих вправ, що, за умови врахування логіки пізнання становить систему вправ з навчання лексикології української мови. Пріоритетним критерієм добору вправ і завдань є їх компетентісно спрямування.

Логічним завершенням кожного етапу дослідного навчання були контрольні зрізи, що уможливили перевірку рівнів сформованості ключових компетентностей учнів у процесі експерименту після кожного етапу. Упродовж кожного з етапів відбулися істотні зміни рівнів сформованості ключових компетентностей учнів експериментальних класів. Порівняльний аналіз результатів констатувального зрізу та контрольного зрізу в кінці експериментального навчання підтверджує позитивні зрушення у результаті навчання за запропонованою методикою формування ключових компетентностей учнів старших класів профільного рівня в процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики). Результати аналізу представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Результати порівняльного аналізу

Зріз	Рівень сформованості ключових компетентностей учнів у %							
	Високий		Достатній		Середній		Низький	
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
Констатувальний зріз	6		29		40		25	
Контрольний зріз	18,5	12	45,5	29	30	41	6	13

Як видно з таблиці, учні експериментальних класів на відміну від учнів контрольних класів мають вищий рівень сформованості ключових компетентностей. Це свідчить про доцільність та ефективність розробленої методики функціонування інтерактивних методів навчання української мови в старших класах.

ВИСНОВКИ

У дисертації відповідно до мети, завдань, концепції дослідження, освітньої стратегії Нової української школи, нормативних і законодавчих документів з питань мовної освіти обґрунтовано методику формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики).

1. Ретроспективний аналіз різногалузевих джерел дає підстави констатувати, що навчання лексикології української мови в закладах загальної середньої освіти – порівняно новий сегмент української лінгводидактики. З'ясовано, що проблема навчання лексикології в школі стала предметом дослідження Н. Бондаренко, М. Варварук, Н. Голуб, О. Горошкіної, М. Греб, Т. Грубої, О. Караман, С. Карамана, Л. Кожуховської, Н. Луцан, Л. Мацько, А. Нікітіної, В. Новосолової, С. Омельчука, Н. Остапенко, М. Пентиліук, Л. Попової, О. Семенов, Т. Симоненко, В. Тихоші та ін. Установлено, що ознайомлення учнів із лексико-семантичним значенням слова, базовими лексичними поняттями здійснювалося здавна, проте формування в учнів 10-11 класів (профільного рівня) ключових компетентностей на матеріалі родинної лексики української мови перебуває й донині на периферії наукових пошуків. Розділи «Лексикологія» та «Фразеологія» в шкільний курс української мови було введено лише з 1970 року, що зумовлено виокремленням лексикології як окремої мовознавчої галузі та активізацією мовознавчих досліджень. Лінгводидакти підготували низку посібників, монографічних праць, статей. Соціально-економічні трансформації, що відбулися в новому тисячолітті, істотно вплинули на формування словникового складу української мови. Науковці на хвилі національного піднесення, зумовленого здобуттям Україною статусу суверенної держави, активно розробляють проблеми засвоєння учнями синонімічного багатства української мови, лексичного значення слова, залежності значення слова від контексту, збагачення словникового запасу учнів, співвідношення власне української та іншомовної лексики в мовленні учнів, виправданих і небажаних запозичень, запобігання помилок у вживанні паронімів тощо. Українські лінгводидакти продуктивно працюють над удосконаленням змісту навчальних програм, підручників, посібників, лексикографічних видань, електронних навчальних ресурсів для навчання лексикології української мови в закладах загальної середньої освіти, філологічного профілю зокрема.

2. Стратегія дослідницького пошуку зумовила опрацювання мовознавчих та лексикографічних джерел задля обґрунтування лінгвістичних засад формування в учнів старших класів української етнокультури в процесі навчання лексикології (на матеріалі родинної лексики). У розділі встановлено, що системність лексики полягає, по-перше, у вивідності одних лексичних одиниць з інших, тобто у можливості тлумачення будь-якого слова іншими словами тієї самої мови; по-друге, у можливості опису всіх лексичних одиниць за допомогою обмеженого числа елементів – семантично найважливіших слів; по-третє, у системності й упорядкованості зафіксованого в лексичці

об'єктивного світу. З'ясовано, що на сучасному етапі особлива увага приділяється прикладним аспектам навчання лексикології української мови, формуванню ключових компетентностей учнів на основі засвоєння визначених лексикологічних понять, передусім у процесі виконання завдань із розвитку основних видів мовленнєвої діяльності. Динаміка змін у різних сферах сучасного суспільства, віддзеркалена в лексичному складі української мови, виклики соціально-економічного й політичного характеру винятково актуалізують проблему осмисленого опанування родинної лексики учнями старшої школи як надважливого складника змісту мовної освіти. У розділі констатовано, що визначені психологічні та психолінгвістичні засади формування ключових компетентностей учнів старших класів на матеріалі родинної лексики спрямовані на забезпечення оптимального балансу розвитку особистості; гармонізації міжособистісних взаємин, вироблення природних механізмів відповідального ставлення до спілкування, наближення освітнього процесу до соціального контексту, що виходить за межі навчальних ситуацій, а також на виховання толерантного ставлення до інших, показником якого є ненасильницьке спілкування й сприймання іншої позиції.

3. З'ясовано семантичне наповнення поняттєвого апарату дослідження: «родинна лексика», «освітньо-виховний потенціал родинної лексики», «ключові компетентності учнів» та уточнено зміст базового поняття «формування ключових компетентностей учнів старших класів (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики)». Зміст поняття дослідження «формування ключових компетентностей учнів старших класів (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики)» у роботі потлумачено як тривалий і системний педагогічний процес, учасниками якого є всі суб'єкти освітнього процесу (учні, учителі, батьки), спрямований на соціалізацію старшокласників, подолання негативних явищ у родинах, культивування толерантного спілкування в родинах, підготовку до створення в майбутньому власної родини.

4. Навчання лексикології української мови на етнопедагогічних засадах передбачає опору на: народну педагогіку як сукупність поглядів, ідей, норм, звичаїв, цінностей, ідеалів окремого етносу; народну дидактику, тобто систему принципів, методів, засобів навчання, що є прийнятою в етнічному середовищі; народну психологію, яка знаходить утілення в освітньому процесі. З'ясовано, що особливої актуальності в сучасних соціокультурних умовах набуває застосування етнопедагогічних здобутків, спрямованих на ознайомлення старшокласників із традиціями та звичаями української родини, особливостями виховання дітей у родині, стосунків між членами родини. Вивчення етнопедагогічної спадщини переконує в доцільності систематичного застосування відповідного лексичного й текстового матеріалу на уроках української мови в старших класах. Виокремлення родинної лексики на етнопедагогічних засадах є сприятливим підґрунтям для формування ключових компетентностей учнів; забезпечення необхідного балансу розвитку підростаючого покоління; розбудови й зміцнення української державності,

своєрідним засобом кодифікації індивідуального шляху набуття та поглиблення досвіду нащадків. Систематична робота з етнокультурними (сорочка, оберіг, вода, криниця, земля, рушник тощо) збагачує учнів інформацією про традиції, звичаї, побут українського народу, сприяє формуванню ключових компетентностей старшокласників.

5. Опрацювання й аналіз нормативної бази з проблеми дослідження дали змогу з'ясувати, що до 2017 року чинною була «Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова: 10 – 11 класи. Філологічний напрям (профіль – українська філологія, 2011), яка ґрунтувалася на положеннях Закону України «Про загальну середню освіту», Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти та затверджена Міністерством освіти і науки України, Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти, Типового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів (філологічний напрям), Концепції профільного навчання в старшій школі. У змісті нової редакції «Навчальної програми з української мови для профільного навчання учнів 10 – 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям, профіль – українська філологія, (2017)», з-поміж багатоаспектних завдань основну увагу зацентовано на формуванні мовленнєвих, комунікативних компетентностей, пієтетного ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, культурної цінності народу; поглибленні знань про мову як багатofункційну знакову систему і суспільне явище шляхом усвідомлення основних процесів, що відбуваються в мові; досконалому володінню мовою в усіх сферах суспільного життя. У програмі виокремлено такі ключові компетентності, як: *спілкування державною мовою; ініціативність і підприємливість; екологічна грамотність і здоровий спосіб життя та ін.* Задля збагачення словникового запасу учнів програма орієнтує на використання в освітньому процесі художніх творів, що багаті на фразеологізми, прислів'я, приказки, крилаті вислови, емоційно-експресивну лексику. Аналіз наявного навчально-методичного забезпечення засвідчив, що на сьогодні створено два альтернативних підручники української мови філологічного профілю, що рекомендовані галузевим міністерством до використання в освітньому процесі. У підручниках простежуються тенденції до системного викладу теоретичного матеріалу, використання уривків із науково-популярної літератури, що ілюструють особливості функціонування лексичної системи української мови. Водночас установлено, що сучасні соціальні запити й виклики актуалізують потребу в розширенні змістового діапазону підручників, передусім за рахунок збільшення кількості вправ і завдань, спрямованих на формування ключових компетентностей здобувачів освіти.

6. У розділі обґрунтовано методичну доцільність застосування в процесі навчання лексикології української мови учнів 10-11 класів таких інтерактивних методів, як пошук інформації з визначеної проблематики, карта пам'яті, сторителінг, метод проєктів (за умови індивідуального виконання), функційний діапазон яких значно ширший під час організації парної роботи

(робота парами, лінгвістична дуель, мікрофон, метод діалогування та ін.). Водночас в організації групової, фронтальної роботи продуктивними визначено кейс-метод, метод проєктів, метод рольової гри, мозковий штурм та ін. Експериментально підтверджено ефективність методу проєктів (*дослідницьких, творчих, рольових, інформаційних, прикладних, практично-організаційних*), якими передбачено використання широкого спектру проблемно-пошукових завдань, спрямованих на реальний, практичний результат. У процесі навчання лексикології української мови в старших класах (профіль – філологія) методично доцільним визначено поєднання різних типів вправ з домінуванням дослідницьких і проєктних компетентісно спрямованих вправ. Пріоритетним критерієм у доборі вправ і завдань для навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики) визначено компетентісну зорієнтованість, що сприяє розвитку в учнів комунікативної гнучкості, умінь критично оцінювати ситуації, аналізувати, висловлювати власну думку щодо тієї чи тієї ситуації, моделювати різні соціальні ролі тощо. У процесі дослідження місця й ролі родинної лексики у теорії життєвого циклу сім'ї та під час виконання системи вправ дійшли висновку, що виконання запропонованої системи вправ і завдань має досить сприятливий ґрунт для формування ключових компетентностей, розбудови й зміцнення родини, забезпечення необхідного балансу розвитку особистості старшокласників.

7. Ефективність запропонованої методики формування ключових компетентностей учнів старших класів на уроках української мови у процесі вивчення лексикології (на матеріалі родинної лексики) підтверджено динамікою позитивних змін. Показники початкового й завершального етапу експериментального навчання засвідчили, що за рівних вихідних можливостей відсоткові показники в експериментальних групах значно покращилися порівняно з показниками в контрольних групах. Результати педагогічного експерименту підтверджують ефективність методики формування ключових компетентностей учнів старших класів на уроках української мови у процесі вивчення лексикології (на матеріалі родинної лексики) і доцільність її впровадження в освітній процес закладів вищої освіти.

Зміст наукового дослідження, викладений у дисертації, не претендує на вичерпність щодо висвітлення основних положень проблеми формування ключових компетентностей учнів старших класів на уроках української мови у процесі вивчення лексикології (на матеріалі родинної лексики). Подальшого наукового пошуку потребує осучаснення методичного супроводу навчання лексикології української мови, розроблення та впровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти електронних підручників, мультимедійних комплексів, укладених на комунікативно-дослідницьких засадах.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

Навчальні та навчально-методичні посібники, методичні рекомендації

1. Рудюк Т. В., Пабат В. В. Українська мова як іноземна: навчально-методичне видання. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2021. 75 с.

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Рудюк Т. В. Родинна лексика в контексті української та іноземних мов (комунікативно-діяльнісний аспект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 74. С. 127-131.
3. Рудюк Т. В. Осмислення родинної лексики в антології педагогічної думки (комунікативно-діяльнісний аспект). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 75. С. 167-170.
4. Рудюк Т. В. Родинна лексика як інструмент покращення міжособистісних взаємин (комунікативно-діяльнісний підхід). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 76. С. 138-141.
5. Рудюк Т. В. Родинна лексика та педагогіка (комунікативно-діяльнісний підхід). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 77. С. 180-184.
6. Рудюк Т. В. Проблема булінгу та вивчення родинних лексем. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 78. С. 183-186.
7. Рудюк Т. В. Психологія кохання та вивчення родинних лексем. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2020. № 79. С. 86-90.

Статті в закордонних періодичних наукових виданнях

8. Рудюк Т. В. Самостійна робота як вид навчальної діяльності на уроках української мови. *Вісник Глухівського НПУ ім. О. Довженка*. 2018. Вип. 2 (37). Т. 1. С. 143-149. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
9. Рудюк Т. В. Біоенергетична взаємодія в контексті вивчення родинної лексики (комунікативно-діяльнісний аспект). *Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 30. С. 185-192. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
10. Рудюк Т. В. Вивчення родинної лексики в контексті виховного потенціалу християнства (комунікативно-діяльнісний аспект). *Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 29. С. 250-255. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
11. Рудюк Т. В. Вивчення родинної лексики в контексті знаків української етнокультури (комунікативно-діяльнісний аспект). *Актуальні питання*

- гуманітарних наук. *Міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 31. С. 117-123. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
12. Рудюк Т. В. Вивчення родинної лексики в концепції педагогічних поглядів Софії Русової (комунікативно-діяльнісний аспект). *Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 32. С. 221-225. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
  13. Рудюк Т. В. Вивчення родинної лексики в поетичній спадщині Кобзаря (комунікативно-діяльнісний аспект). *Актуальні питання гуманітарних наук. Міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2020. № 28. Т. 3. С. 242-246. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
  14. Рудюк Т. Дослідження проблеми формування лексико-фразеологічної компетентності старшокласників на засадах комунікативно-діялісного підходу. *Наука і освіта*. 2018. Вип. 4. С. 73-79. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Web of Science*).
  15. Рудюк Т. В. Методика дослідження явища синонімії родинних лексем на засадах комунікативно-діялісного підходу. *ScienceRise: Pedagogical Education*. Volume 2 (35). 2020. С.42-45. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*).
  16. Рудюк Т. В. Місце родинної лексики в життєвому циклі сім'ї (комунікативно-діялісний підхід). *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 27. С. 78-81. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
  17. Рудюк Т. В. Осмислення родинної лексики в системі педагогічних поглядів В. О. Сухомлинського (комунікативно-діялісний аспект). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2020. № 72. С. 89-93. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
  18. Рудюк Т. В. Родинна лексика в контексті ННС (комунікативно-діялісний підхід). *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 30. С. 85-89. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
  19. Рудюк Т. В. Родинна лексика в культурних традиціях весільних ювілеїв (комунікативно-діялісний підхід). *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 29. С. 23-29. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).
  20. Рудюк Т. В. Родинна лексика та генеалогія (комунікативно-діялісний аспект). *Інноваційна педагогіка*. 2020. № 28. С. 89-92. (Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази *Index Copernicus*. Республіка Польща).

21. Рудюк Т. В. Теоретико-методичні засади формування ключових компетентностей старшокласників на уроках мови *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 36. С. 76-79. (*Фахове видання України, що внесено до міжнародної науково метричної бази Index Copernicus*. Республіка Польща).

Наукові праці апробаційного характеру

22. Рудюк Т. В. Проблема формування словника рідинної лексики старшокласників на уроках української мови. *VII Волошинські читання «Шкільна мовно-літературна освіта: традиції і новаторство»: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, 17 травня 2019 р., м. Київ / Ін-т педагогіки НАПН України; заг. ред. Т. О. Яценко. Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. – с. 346-351.
23. Рудюк Т. В. Формування словника рідинної лексики старшокласників на засадах комунікативно-діяльнісного підходу. *Переяславська мовознавча толока: тези I Міжнародної науково-практичної конференції (м. Переяслав-Хмельницький, 19-20 вересня 2019 року) / Гол. ред. К. І. Мізін; ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*. – Переяслав-Хмельницький, 2019. – 250 с. (Електронна книга). – с. 239-241.
24. Рудюк Т. В. Теоретико-методичні засади формування ключових компетентностей на уроках мови та в позакласний час. *Навчання української мови та мов національних меншин учнів закладів загальної середньої освіти в контексті компетентнісного підходу : збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції*, Київ, 21 квітня 2021 р. / за наук. ред. д. пед. наук Н. І. Богданець-Білокаленко (електронне видання). Київ : Педагогічна думка, 2021. с. 96-99.

АНОТАЦІЯ

Рудюк Т. В. Теоретико-методичні засади формування ключових компетентностей учнів 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень) у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі рідинної лексики). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2021.

У роботі обґрунтовано теоретико-методичні засади та розроблено методику формування ключових компетентностей в учнів 10-11 класів у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі рідинної лексики), зумовлену стратегією освітніх завдань Нової української школи.

Розроблено методику формування ключових компетентностей в учнів 10-11 класів у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі рідинної лексики), яка ґрунтується на: 1) загальнодидактичних, лінгводидактичних принципах навчання української мови в закладах загальної середньої освіти профільного рівня та специфічних принципах навчання

лексикології української мови; 2) врахуванні лінгвістичних, психологічних, психолінгвістичних та лінгводидактичних чинників у навчанні лексикології української мови на матеріалі родинної лексики; 3) реалізації в освітньому процесі сучасних підходів: особистісно орієнтованого, компетентнісного, діяльнісного, комунікативного, контекстного, словоцентричного, текстоцентричного, дослідницького та соціокультурного; 4) запровадженні методичної підтримки розвитку процесів усвідомлення значущості родинних номінацій, особливостей їхнього уживання та впливу на специфіку родинної взаємодії в контексті досліджуваної проблеми шляхом опису історико-культурологічних коментарів до національно-культурних лексем, проведенні етнолінгвістичних досліджень та виконанні запропонованої системи дотекстових та післятекстових завдань етнокультурного спрямування; 5) урахуванні здобутих учнями знань на уроках української мови та інших шкільних предметів; 6) формуванні в старшокласників самоосвітніх умінь і навичок, зокрема вмінь самостійно переносити знання в нові навчальні й життєві ситуації.

За результатами експериментального навчання підтверджено ефективність запропонованої методики формування ключових компетентностей в учнів 10-11 класів у процесі навчання лексикології української мови (на матеріалі родинної лексики).

Ключові слова: навчання лексикології української мови, родинна лексика, методика формування ключових компетентностей, учні 10-11 класів закладів загальної середньої освіти (профільний рівень), навчально-методичне забезпечення з української мови, компетентісно спрямовані вправи на матеріалі родинної лексики.

Rudiuk T. V. Theoretical and methodological foundations of the development of key competencies in 10-11th graders of general secondary education institutions (the profession-oriented level) in the process of teaching the Ukrainian language lexicology (on the material of the family lexis). Qualifying research work as a manuscript.

Thesis for a degree Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.02 – Theory and methods of teaching (the Ukrainian language). Borys Grinchenko Kyiv University. Kyiv, 2021.

In the process of the research, analysis and synthesis of special scholarly publications on the selected issue, the theoretical and methodological foundations are substantiated and the methodology for the development of key competencies in 10-11th graders in the process of teaching the Ukrainian language lexicology (on the material of the family lexis) is elaborated due to the strategy of the educational targets of the New Ukrainian School, namely, the necessity for updating and supplementing the content of teaching the Ukrainian language in the 10-11th grades of general secondary education institutions (the profession-oriented level) in compliance with the requirements of the competency-based approach and educational guidelines of the current curriculum on the Ukrainian language for 10-11th graders (the profession-oriented level); social need to revive the links between representatives of

different generations of Ukrainian families; preservation of historically patterned cultural practices and the traditions thereof; dissemination of values of a particular family and the need to develop four essential key competencies in senior pupils: 1) language proficiency in the national language; 2) the ability to speak a native language (in case it differs from the national one) and foreign languages; 3) civil and social competencies and 4) cultural competencies, on the development of which the attention is focused in the process of teaching lexicology of the Ukrainian language in senior classes at the profession-oriented level, its powerful educational and motivational potential for forming conscious perception in junior citizens, acquisition and usage of lexical family nominations as an essential factor in correcting and tolerating one's own communicative activities in personal and future professional fields.

In the thesis, the methodology for the development of key competencies in 10-11th graders in the process of teaching the Ukrainian language lexicology (on the material of the family lexis) is provided. It is based on 1) general didactic and linguodidactic principles of teaching the Ukrainian language in general secondary education institutions at the profession-oriented level and specific principles of teaching lexicology of the Ukrainian language; 2) consideration of linguistic, psychological, psycholinguistic and linguodidactic factors in teaching the Ukrainian language lexicology (on the material of the family lexis); 3) implementation of modern approaches in the education process: student-oriented, competence-based, activity-based, communicative, context-based, word-based, text-centered, research-based and socio-cultural ones; 4) introduction of methodological support for the development of the awareness processes of family nominations importance, peculiarities of their usage and influence on the specificity of family interactions in the context of the issue under consideration through the description of historical and cultural commentaries to national and cultural lexemes, conducting ethnolinguistic studies and completion of the elaborated system of prior and after text ethno-cultural tasks; 5) integration of knowledge acquired by learners at the Ukrainian language lessons and other school subjects; 6) formation of self-education skills in senior pupils, namely, the transition skills.

In the thesis, linguistic, psychological, psycholinguistic and linguodidactic foundations of the development of key competencies in 10-11th graders of general secondary education institutions (the profession-oriented level) in the process of teaching the Ukrainian language lexicology on the material of the family lexis *are substantiated*; the genesis of the methodology for teaching the Ukrainian language lexicology in general secondary education institutions in linguodidactics *is studied*; the semantic meaning of the conceptual framework of the research: «*family lexis*», «*educational potential of the family lexis*» and «*learners' key competencies*» *is established*; the content of the basic notion «*development of key competencies in senior pupils (the profession-oriented level) in the process of teaching the Ukrainian language lexicology (on the material of the family lexis)*» *is specified*; the content of the current teaching and methodological support in the Ukrainian language to 10-11th graders of general secondary education institutions (the profession-oriented level) from the perspective of the selected research issue *is analysed*; interactive methods

for the development of key competencies in 10-11th graders of general secondary education institutions (the profession-oriented level) in the process of teaching the Ukrainian language lexicology *are described*; the system of competence oriented exercises in the Ukrainian language lexicology (on the material of the family lexis) for 10-11th graders of general secondary education institutions (the profession-oriented level) *is provided and substantiated*.

As a result of the experimental-and-research teaching, the efficiency of the suggested methodology for the development of key competencies in 10-11th graders in the process of teaching the Ukrainian language lexicology (on the material of the family lexis) is proven.

Keywords: teaching the Ukrainian language lexicology, family lexis, methodology for the development of key competencies, 10-11th graders of general secondary education institutions (the profession-oriented level), educational and methodical materials on the Ukrainian language, competency oriented exercises on the material of the family lexis.

Підписано до друку 26.08.2021 р. Формат видання 60x84/16.

Ум. др. арк. 2,55. Тираж 100 пр. Зам. № 1-68.

Київський університет імені Бориса Грінченка.

04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

Свідцтво про внесення до Державного Реєстру

ДК № 4013 від 17.03.2011 р.